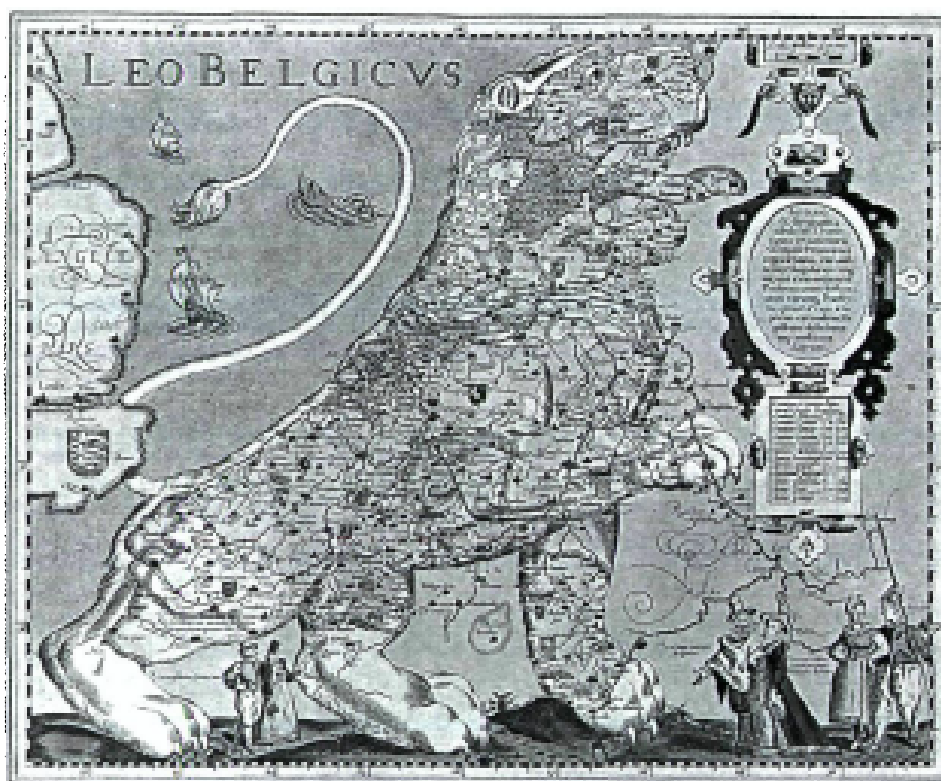

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin Nr. 90

Mei / Mai 1996

Jaargang / Année 45

Redacteurs
Rédaction

Dr. A.M.G. Rutten
Apr. Guy Gilias

INHOUD - SOMMAIRE

A.M.G. RUTTEN	Leo Belgicus	1
L.J. VANDEWIELE	Het negende lustrum van de Kring, terugblik en toekomst	2
H. LEUPE	De chocolade, een plezant geneesmiddel	8
J. LEMLI	Vesalius en de farmacie	16
A.M.G. RUTTEN	Noord- en Zuid-Nederlandse drogerijenhandel op West-Afrika en Bengalen in de 18 ^{de} eeuw	28
R. VAN SEVEREN en L.J. VANDEWIELE	Van wilg tot aspirine	35
L. DE CAUSMAECKER	La salubrité des hôpitaux après la révolution	41
A. VAN DEN ABEELE	Politieke apothekers in de revolutietijd einde 18 ^{de} - begin 19 ^{de} eeuw	43
BOEKBESPREKINGEN / COMPTES-RENDUS		49
MEDEDELINGEN / COMMUNICATIONS		53
OVERLIJDENS		56

LEO BELGICUS

A.M.G. Rutten

Michael von Aitzing, ook bekend als Von Aitzinger, Aitsinger of Eyzinger, die genoemd werd in de toelichting op de voorplaat van Bulletin Nr. 88, was een Oostenrijks edelman, diplomaat en historicus. Hij studeerde in Wenen en Leuven, bracht een groot deel van zijn leven door in de Nederlanden en stierf in Bonn in 1598. Een afbeelding van Leo Belgicus komt voor in zijn boek : *Michaele Aitsingero Austriaco auctore – De Leone Belgico*, Keulen 1583, dat de geschiedenis behandelt van de Nederlanden in de periode 1559 tot 1583.

Von Aitzinger gaf de Mechelse graveur Frans Hogenberg opdracht de Nederlanden in de vorm van een leeuw af te beelden. In die tijd moesten schilderkunst en poëzie visueel ervaren kunnen worden en dat is ook in de cartografie terug te vinden.

In zijn boek steekt Von Aitzinger de lof over het kleine Nederland, dat als een leeuw tegen het machtige Spaanse rijk durfde te vechten. Plantijn heeft als boekhandelaar heel wat exemplaren van het werk verkocht en in zijn afrekeningen spreekt hij kortweg van «Leo Belgicus». De leeuwenkaart was ook los verkrijgbaar. In 1587 verscheen van Von Aitzinger bovendien een kaartenverzameling *Belgici Leonis chorographica*.

In latere jaren kwamen veel varianten van Von Aitzingers leeuw op de markt. Zo werd de afbeelding die het Bulletin siert gemaakt door de Vlaming Petrus Kaerius (fl. c. 1600).

LITERATUUR

Bonacker, W., Le baron Michael von Eitzing, 1530-98 et la «Belgici Leonis chorographica». *Revue belge de philologie et d'histoire* 1959 ; 37 : 956-66.

Catalogus Tentoonstelling «Eenheid op papier». Leuven : Kerk van Onze Lieve Vrouw ter Predikheren, 5 oktober tot 4 december 1994.

Roegiers, J., van der Hertten, B. (red.), Eenheid op papier. De Nederlanden in kaart van Keizer Karel tot Willem I. Leuven : Davidsfonds, 1944.

Tooley, R.V. Leo Belgicus. Illustrated list of variants. Map collectors' series nr. 7. Londen, 1963.

Van der Heijden, H.A.M. Leo Belgicus : an illustrated and annotated carto-bibliography. Alphen aan den Rijn : Canaletto, 1990.

HET NEGENDE LUSTRUM VAN DE KRING, TERUGBLIK EN TOEKOMST

L.J. Vandewiele

L.J. Vandewiele

Lezing gehouden op de najaarsbijeenkomst van de Kring te Kortrijk op 14 en 15 oktober 1995.

De Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux bestaat 45 jaar. Het doet ons uitzien naar het halfeeuwfeest in het jaar 2000. Om de taak van de collega, die dan het overzicht van de werking moet geven een weinig te vergemakkelijken, zal ik hier in het kort de bronnen samenbrengen, die hem hierbij kunnen behulpzaam zijn.

Het eerste lustrum van de Kring werd gevierd te Hasselt. De toenmalige voorzitter Dr. P.H. Brans gaf «een overzichtelijk verslag», dat gepubliceerd werd in *Bulletin 12* (1955) en *Bulletin 14* (1955). De voorzitter besluit aldus : «Mogen wij de eerste vijf jaar van onze Kring samenvatten in het vaststellen van de feiten, dat onze Kring niet alleen levensvatbaarheid heeft getoond maar in velerlei opzicht ook het nut van zijn bestaan heeft bewezen en dat bestuur en leden... met vol vertrouwen de verdere bloei en groei van onze Kring tegemoet zien».

Toen de Kring 10 jaar bestond gaf de stichter-voorzitter Dr. Brans op de najaarsvergadering 1960 te Middelburg een chronologisch zakelijk overzicht van de samenkomsten van de Kring gedurende de laatste vijf jaren en de voornaamste feiten, publikaties en eerbewijzen aan de leden, die zich voorgedaan hadden gedurende het tweede lustrum. Verslag verscheen in *Bulletin 28* (1961) en *Bulletin 29* (1962).

Over het 3de lustrum 1961-1965 werd geen verslag opgesteld. Wat er toen voorgevallen is, waar en wanneer de bijeenkomsten hebben plaatsgevonden, waar tentoonstellingen met of zonder catalogi werden gehouden, welke veranderingen in het bestuur voorvielen kan teruggevonden worden in toevallige verslagen van bijeenkomsten en vooral in het verslag *Twintig jaar farmaciegeschiedenis in Benelux* (*Bulletin 44*, 1972) van collega B. Mattelaer en ook in de *Synopsis* van 25 jaar. We weten niet wie er op sommige bijeenkomsten gesproken heeft en wat hun onderwerpen waren. Veel van die voordrachten zullen wel in het *Bulletin* verschenen zijn, zoals gebruikelijk.

Over het 4de lustrum 1966-1970 zijn we beter ingelicht. Collega Dr. A. Guislain gaf er een kort overzicht van (*Bulletin 42*, 1971) en vooral collega B. Mattelaer gaf in *Bulletin 44* (1972) een zeer gedegen overzicht van wat hij noemde *Twintig jaar Farmaciegeschiedenis in Benelux*. Hij had het eerst over de stichting van de Kring, de eerste leden, het eerste bestuur, hij prees het klassieke week-end type van bijeenkomsten, waar de parnters mede uitgenodigd worden en waar naast de eigenlijke wetenschappelijke lezingen en ledenvergaderingen er

ook tentoonstellingen worden ingericht, musea met farmaceutische wetenswaardigheden bezocht en ontvangsten en ontmoetingen met personaliteiten, gemeentebesturen, conservators en bestuursleden van apothekersverenigingen worden georganiseerd.

Het 5de lustrum mocht wat feestelijker. Ter dier gelegenheid werd een *Synopsis over de Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in Benelux* gepubliceerd, rijkelijk geïllustreerd, met een overzicht over de wording en stichting van de Kring, over het Bestuur en de bestuurswisselingen, over de bijeenkomsten, de ereleden, de Bulletins, de tentoonstellingen en catalogi, de erepenning en de promoties. Het werd een feest dat velen nog heugt !!

Bij het overzicht van het 6de lustrum (1976-1980) schreef de toenmalige secretaris Apr. Bernard Mattelaer in *Bulletin* 60 (1980) het volgende : «De Kring heeft weerom zijn nut bewezen. De Kring bloeit en het mangelt niet aan wetenschappelijke voordrachten en kulturele activiteiten». Hij heeft het over «een enthousiaste groep collega's uit Benelux, die de snelle evolutie van de huidige farmacie wellicht beter begrijpen door even in het verleden te kijken».

Over het 7de lustrum (1981-1985) rapporteerde secretaris B. Mattelaer in *Bulletin* 70 (1986), p. 35. In gevolge de verklaring die hij juist had gehoord op het Internationaal Congres voor de geschiedenis van de Farmacie te Grenada, over de rol die de farmaciegeschiedenis speelt in de academische opleiding van de apothekers, besloot hij zijn verslag : Farmaciegeschiedenis heeft recht op erkenning.

In het *Bulletin* 80 (1991), p. 1 publiceert Voorzitter Apr. Bernard Mattelaer een overzicht van *Het veertigjarig bestaan van de Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux*. Hij beperkt zich niet tot de periode van het achtste lustrum (1986-1990), maar brengt statistieken naar voren van 1975 tot 1990.

Zo komen we aan het 9de lustrum. Vooreerst wil ik een kleine rechtzetting doen. In het verslag over de voorgaande vijf jaar werden de promoties tijdens de periode 1975-1990 besproken. Benevens Dr. Henriette Bosman-Jelgersma in 1979, Dr. Annette Bierman in 1988 en Dr. Christiaan De Backer in 1990, promoveerde ook Dr. Alfons Martinus Gerardus Rutten op 1 juni 1989 tot doctor aan de Rijksuniversiteit te Leiden met de thesis : *Apothekers en Chirurgen ; gezondheidszorg op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen in de negentiende eeuw*. Dit weze hierbij terechtgezet en geboekstaafd ne pereat, opdat het later niet zou vergeten worden.

De eerste vergadering gedurende de periode van het 9de lustrum (1991-1995) van de Kring vond plaats te Brussel op 25-26 mei 1991. Lezingen werden

gehouden door Dr. L.J. Vandewiele, Dr. Dierckx, Apr. G. Gilijs, Dr. A. Touwaide, Dr. A. Bierman en Dr. Wittop Koning. Er was een bezoek aan het Museum voor Schone Kunsten, waar Mevr. Dumortier de rondleiding deed, om vooral de zaken te belichten die in farmaceutisch opzicht van belang zijn. Er werd een tocht georganiseerd naar de gebouwen van de universiteit Louvain-la-Neuve, waar de verzameling Couvreur werd bezichtigd.

Voor de najaarsbijeenkomst 1991 werd het een internationaal kongres met Duitse collegae op 12 en 13 oktober te Luxemburg. Het ging er plechtig aan toe met begroetingen van de minister van gezondheidswezen en de burgemeester van de stad. De Kring zat er wat benepen bij, alleen de voorzitter Apr. B. Mattelaer redde de eer met een lezing. De vraag wordt gesteld of dergelijke internationale excursies zin hebben voor een Benelux Kring. Wie op internationale toer wil gaan heeft gelegenheid genoeg met de congressen ingericht door de Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie en de Société Internationale d'Histoire de la Pharmacie.

Op 2 en 3 mei 1992 werd de voorjaarsbijeenkomst gehouden te Leuven. Een laudatio viel ons medelid Prof. Dr. Apr. J. Lemli te beurt, die het zo ver gekregen heeft, dat er aan de universiteit van Leuven een keuzevak «geschiedenis van de farmacie» in de lessencyclus van de farmaciestudenten werd ingevoerd. Er werden voordrachten gehouden door Dr. Chr. De Backer, R. Michiels, Dr. T. Keuppens, Apr. G. Gilijs, Prof. Dr. H. Bosman-Jelgersma, Dr. P. Van Breusegem, Dr. A. Bierman en Dr. L. Plouvier. Ons afgestorven medelid Dr. med. en Apr. John Ligterink werd herdacht. Een geleid bezoek aan de Abdij van Park in Heverlee besloot deze bijeenkomst.

Zoals de traditie het wil vond de najaarsvergadering plaats te Dordrecht op 9 en 10 oktober 1992 in het raam van het 12de Benelux-congres voor de geschiedenis der wetenschappen, onder het motto De Toga om de wetenschap. Dr. A. Bierman hield er een lezing.

De voorjaarsbijeenkomst 1993 vond plaats op 22 en 23 mei te Turnhout en Corsendonk. Na geleide bezoeken te Turnhout aan het Begijnhofmuseum en aan het Nationaal Museum van de speelkaart, werden de werkzaamheden verder gezet in de Priorij van Corsendonk. Lezingen werden gehouden door Apr. C. Desmidt, Apr. L. De Causmaecker, Apr. H. Leupe, R. Montagut, Dr. A. Rutten en de heer De Kok.

De najaarsbijeenkomst op 23 en 24 oktober 1993 vond plaats te Gent samen met Zuid GeWiNa, die een Internationale Studiedag georganiseerd had onder de titel : «Farmaco-botanie in Middeleeuwen en Renaissance», ter ere van Dr. Apr. L.J. Vandewiele. Op deze studiedag namen volgende leden van de Kring het woord : Apr. B. Mattelaer, Prof. Dr. C. De Backer en Prof. Dr. H. Bosman-Jelgersma. Op de ledenvergadering van de Kring werden de overleden medeleden Dr. André Guislain en Drs. Go Lam San herdacht. Lezingen werden gehouden door Dr. A. Bierman, Prof. Dr. J. Lemli en Dr. L.J. Vandewiele. Een bestuursverkiezing vond plaats omdat 5 bestuursleden moesten vervangen worden.

Te Vlissingen hield de Kring zijn voorjaarsbijeenkomst op 28 en 29 mei 1994. Lezingen werden gehouden door Drs. D.H. van de Kleine-Mulder, Apr. L. De Causmaecker, Prof. Dr. C. De Backer, Dr. A. Rutten, Apr. G. Vercruysse, Dr. D.A. Wittop Koning en Apr. B. Mattelaer. Er werd per touringcar een bezoek gebracht aan het Zeeuws Museum te Middelburg en de Middeleeuwse Zeedijk bij Westkapelle.

Voor de najaarsbijeenkomst werd op 22 en 23 oktober 1994, op uitnodiging van Dr. J. Wiegert (Gronau) Bad Bentheim (Duitsland) uitgekozen. Voerden er het woord : Dr. H.D. Pfau, Dr. A.I. Bierman, Apr. G. Vercruysse, Dr. J. Wiegert, Apr. L. De Causmaecker, Mevr. E. van Wageningen, Mevr. I. Peelen. Er was een bezichtiging van de collectie Wiegert en een bezoek aan het Schloss Museum te Bad Bentheim.

De voorjaarsbijeenkomst 1995 vond plaats te Zwolle op 6 en 7 mei. Hier werden lezingen gehouden door Dr. A. Rutten, Prof. Dr. Chr. De Backer, Apr. B. Mattelaer, Drs. T.J. Rinsema, Apr. T. Geldof en Prof. Dr. R. Vos. Er werd per touringcar een bezoek gebracht aan het naburige Kampen.

Heden sluiten we dit 9de lustrum af te Kortrijk (14-15 oktober 1995) met een feestelijk programma, daar de Apothekersvereniging voor Kortrijk en Omliggende haar 100-jarig bestaan viert en de Kring van deze viering kan meegenieten o.m. door het bezoeken van de prachtige tentoonstelling die ter dezer gelegenheid wordt ingericht, het werk van vooral drie leden van de Kring : Apr. B. Mattelaer, Apr. Tillo Geldof en Apr. Hugo Leupe. Lezingen worden gehouden door Dr. L.J. Vandewiele, Mme Marine Robert, Apr. H. Leupe, Prof. Dr. Apr. R. Van Severen, Dr. A. Bierman, Prof. Dr. W. Müller-Jancke en Prof. Dr. C. De Backer. Er worden drie nieuwe ereleden door de vergadering benoemd.

Gedurende de voorbije vijf jaar zijn heel wat veranderingen in het Bestuur aangebracht. Door het overlijden van Dr. A. Guislain en het aftreden van Prof. Dr. H. Bosman-Jelgersma en Apr. E.V.A. Decker en de redakteuren Dr. L.J. Vandewiele en Dr. D.A. Wittop Koning was het noodzakelijk een hele herschikking van het Bestuur te bewerkstelligen. Als nieuwe bestuursleden werden aangenomen : Dr. Annette Bierman, Apr. Hugo van der Meer, Dr. Fons Rutten, Apr. Leonard De Causmaecker en Apr. Tillo Geldof.

We hadden ook gedurende dezelfde periode het overlijden te betreuren van verscheidene actieve leden : Dr. J. Ligterink, die een legaat schonk, Dr. A. Guislain, bestuurslid en actieve auteur, Apr. Go Lam San, Dr. P.H. Jaspers, oud-secretaris ; ook ons erelid Prof. Dr. K. Ganzinger (Wenen) heeft ons verlaten.

De Kring heeft ook zijn medewerking verleend aan het symposium over de geschiedenis van de cocaïne, dat op 20 april werd ingericht door de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België. Twee leden, Prof. Dr. J. Lemli en Dr. L.J. Vandewiele hielden er een referaat. De samenwerking zal eind 1995 herhaald worden voor het symposium over Nonnius en de diëtetiek.

Aan Dr. D.A. Wittop Koning werd de Sarton-Leerstool 1993-94 aan de Universiteit te Gent toegekend.

Dr. L.J. Vandewiele verkreeg het erelidmaatschap van Zuid GeWiNa en werd gehuldigd tijdens de internationale studiedag over Farmacobotanica in Middeleeuwen en Renaissance.

Ter gelegenheid van hun aftreden als redacteurs van het Bulletin werd hulde gebracht aan Dr. D.A. Wittop Koning en Dr. L.J. Vandewiele. De redactie van het Bulletin werd vanaf 1994 overgedragen aan Dr. A. Rutten en Apr. G. Gilijs. Te oordelen aan de Bulletins die zij reeds hebben uitgegeven mogen we gerust zijn, zij kunnen het en ze doen het goed. Het Bulletin is niet alleen de band onder de leden maar de uitstraling naar buiten uit, uiterst belangrijk voor het prestige van de Kring. De Bulletins hebben een intrinsieke waarde. Wie al de artikels gelezen heeft die door de vele auteurs erin werden gepubliceerd, die kan op gebied van de geschiedenis van de farmacie een aardig woordje meepraten !

Mijn overzicht zou niet volledig zijn moest ik niet gewagen over het farmaceutisch onderwijs aan de universiteiten, waarin de Kring een stuwende, zij het onrechtstreekse kracht heeft uitgeoefend. Laten we eerst herinneren aan de vrije cursussen die Dr. D.A. Wittop Koning en Dr. L.J. Vandewiele een tijd lang, respectievelijk te Amsterdam en te Gent hebben gegeven. Zij hadden geen opvolgers. Gelukkig werd Dr. H. Bosman-Jelgersma als professor in de geschiedenis van de farmacie te Leiden benoemd. Zij werd tot het emeritaat toegelaten en opgevolgd door Prof. Dr. R. Vos. Ook te Leuven startte Prof. Dr. J. Lemli met een cursus in de farmaciegeschiedenis en werd bij zijn emeritaat aldaar opgevolgd door Prof. Dr. Chr. De Backer. Dit zijn positieve klanken maar negatief is, dat er nog zoveel fakulteiten zijn waar het onderwijs in de geschiedenis niet gedoceerd wordt. Hier is stellig een taak voor de Kring weggelegd. Niet dat het nut van de geschiedenis der wetenschappen officieel gecontesteerd wordt, maar veel enthousiasme is er niet. Dat is niet eigen aan onze tijd want ik wil u herinneren aan het feit dat in de Belgische Senaat in 1890 een voorstel werd ingediend om een cursus in de geschiedenis van de wetenschappen aan het leerprogramma van de universiteiten toe te voegen. De minister was het ermee eens en hij zei dat de oorsprong en de ontwikkeling van de wetenschap absoluut moest onderwezen worden en dat er geen gevaar bestond dat er een professor dit deel van zijn onderricht zou verwaarlozen. Om echter onkosten te besparen door het benoemen van nieuwe professoren, werd alleen in de wet opgenomen : «Les cours comprennent les éléments de l'histoire des sciences». Ieder professor wordt dus nu nog verondersteld de geschiedenis van zijn vak te doceren. Hoeveel doen het, hoeveel kunnen het ? Daarom moet de Kring ijveren voor het doceren van de geschiedenis van de farmacie aan alle universiteiten waar de farmacie gedoceerd wordt.

Ten slotte wil ik nog wijzen op het persoonlijk initiatief door Voorzitter Apr. Bernard Mattelaer in 1991 genomen, door in naam van de Kring een rondschrijven te versturen «Aan alle collegae, academici en vrienden van de farmaciegeschiedenis», waarin hij propaganda voert voor de Kring en wijst op het nut van de beoefening van de studie van de farmaciegeschiedenis. Hiermede stelde de Voorzitter een voorbeeld, dat van tijd tot tijd moet herhaald worden want het is noodzakelijk dat de Kring aangroeit en zich vernieuwt. Aanwervingsformulieren

zouden best kant en klaar gereed gehouden worden, om op bijeenkomsten aan niet-leden te worden overhandigd.

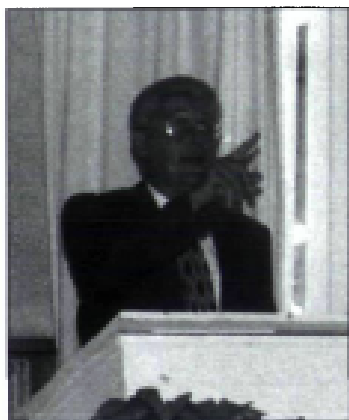
Het nut van de beoefening van de geschiedenis van de farmacie hoeft hier in dit gezelschap niet bewezen. Wij allen weten, dat het niet alleen te doen is om wetenschap en techniek maar ook en vooral om cultuurgeschiedenis en sociaal-economische geschiedenis. De farmaciegeschiedenis is nauw verwant met de geschiedenis van de geneeskunde, maar wordt niet zo in specialismen ingedeeld, zij wordt in zijn geheel bekeken, lokaal, nationaal, internationaal met nauwelijks enige specialisatie voor de militaire, maritieme, koloniale, industriële en ziekenhuisfarmacie. Zij leunt aan vooral bij de botanica en de chemie, zelfs de zoölogie en de mineralogie zijn raakvlakken. Er is geen gevaar dat er zal gebrek komen aan onderwerpen. Alle onderwerpen over de hoogten en tegenheden van de farmacie dragen bij tot de verheffing van ons beroep. De geschiedenis leert ons kennen, begrijpen, oordelen, ze bezorgt ons voorbeelden van wat goed werd gedaan of wat in het vervolg dient vermeden te worden. Zij tekent ons de weg door de apothekarissen-apothekers afgelegd en die geleid heeft tot de sociale status die we nu genieten. De apotheker-technicus die zijn vak beheerst wordt als historicus vollediger mens, zo rijk aan leven dat allen uit zijn overvloed kunnen putten. Hij dringt in zich zelf en in de dingen en vindt daardoor een diepe gemoedsrust en een geestesvrede.

Over 5 jaar wordt de Kring 50 jaar. Een gouden jubileum moet gevierd worden. Het ware wenselijk dat het Bestuur van nu af aan een reserve aanlegt, om bij die gelegenheid over de nodige fondsen te beschikken om een gedenkboek uit te geven. Er mag bij zo een gelegenheid gedronken, geëten, gespeecht en gevierd worden, maar dat alles verdwijnt, alleen scripta manent, een gedenkboek blijft voor later. Een gedenkboek is een dankboek voor al degene, overlevende en overledene die meegewerkt hebben en een dokument voor de toekomstige leden, die dit alles niet hebben mogen meemaken maar benieuwd zijn te weten hoe hun voorgangers het hebben gedaan. Dit gedenkboek kan een voortzetting zijn van de geïllustreerde *Synopsis* die werd uitgegeven bij het 25-jarig jubelfeest van de Kring of het kan een geheel nieuw boek zijn over de 50 jaar. Het Bestuur zal er goed aan doen iemand opdracht te geven van nu af aan de nodige gegevens te verzamelen en de statistieken op te stellen gedurende het 10de lustrum. Dat de Kring groeie en bloeie !!

Dr. Apr. L.J. Vandewiele
Destelbergen

DE CHOCOLADE, EEN PLEZANT GENEESMIDDEL

H. Leupe

Apr. H. Leupe

**Lezing gehouden tijdens het
Congres van de Kring te Kortrijk op 15 oktober 1995.**

1. INLEIDING

Toen de Spanjaard Hernando Cortez in het begin van de 16de eeuw op bezoek was bij keizer Montezuma in het land van de Azteken, kwamen op het einde van het banket mooie vrouwen aandraven met kopjes donker schuimend nat. De kopjes waren gemaakt uit rugpantser van schildpadden, keurig gepolijst en beschilderd met gouden arabesken. De drank heette «xocoatl».

Dit woord was voor ons, Europeanen, veel te moeilijk en werd weldra «chocolade». Dit woord is een onomatopée, nl. «chocolade» komt van choco-choco-choco : het lawaai dat men hoort bij het slaan van de melk («late»), vandaar «choco-lade». (Dorvault)

Cortez en de zijnen zullen toen wel niet beseft hebben hoe deze drank in de loop der eeuwen meer gebruikt zou worden.

Het standaardwerk in deze materie is toch wel het boek «Quatre siècles d'histoire du cacao et du chocolat», geschreven door Albert Bourgeaux, directeur-generaal van «l'Office international du cacao».

Daarin lezen we op pag. 177 (vertaald) :

«De chocolade heeft op triomfantelijke wijze een dubbele loopbaan gekend. Een loopbaan als genotmiddel en één als geneesmiddel. De apothekers waren, elk in hun tijd en volgens hun kunnen, de eerste chocolademakers. De chocolade werd eerst als geneesmiddel en later als voedsel gebruikt.»

In de 17de eeuw schreef Jean de Laet, een Antwerps geograaf en filoloog, dat de Spanjaarden een pasta met chocolade maakten, goed voor de borst, maagkwalen en zware verkoudheden.

In de «Revue d'histoire de la Pharmacie» (N° 30, p. 183) heb ik gelezen dat men reeds in 1671 sprak van «Le chocolat, c'est un médicament plaisant».

De eerste wetenschappelijke beschrijving van de cacaoboön komt voor bij Clusius in 1605 (± 100 jaar na Cortez).

Ook Lemery schrijft over de cacaoboön in zijn «Traité des aliments» en «Les drogues simples» en dit rond 1711. Ook De Farvacques behandelt de cacaoboön en haar bereidingen. Linnaeus gaf de cacaoboön haar echte naam : «Theobroma cacao» of «de Godenspijs».

In de geschiedenis kennen we grote cacaogebruikers (in het Frans «chocolatovores»), zoals de koningen Lodewijk XIII, XIV en hun vrouwen ; Madame de Sévigné ; kardinaal Alfonse Richelieu ; Mazarin, en vele anderen.

2. DE FYSIOLOGISCHE EIGENSCHAPPEN VAN DE CHOCOLADE

Over de goede en slechte eigenschappen van chocolade zijn reeds vele boeken verschenen. De discussies hierover staan samengevat in dit prachtig boek : «Les vertues thérapeutiques du chocolat», van Dr. Henri Robert, uitgegeven in 1990.

Het is zeer uitgebreid en met vele bladzijden wetenschappelijke referenties aangevuld.

Zijn conclusie is dat chocolade goed is voor wie er matig gebruik van maakt en dit omwille van zijn vezelstoffen en zijn mineralen.

Chocolade is ook goed voor de cholesterol en ook tegen liefdesverdriet. Hij noemt de chocolade dan ook : «Un substitut affectif gratifiant».

Chocolade werd veel als afrodisiacum voorgesteld, maar Dokter Robert zegt dat daar geen wetenschappelijke bewijzen over bestaan.

3. HOE IS CHOCOLADE IN DE APOTHEEK GEKOMEN ?

We vinden de «Chocolade noten» terug in de Materia Medica van de FC Gandavensis, van de stad Gent, in 1786.

De Belgische FC van 1823 handelt over cacaoboter, de chocolata medica, de chocolata simplex, met FeCO_3 , met lichen en met salep.

In 1965 vinden we nog enkel cacaoboter terug en in de Belgische FC VI niets meer daarover.

Alle chocoladesoorten kunnen volgens «Der Meissner Enzyklopädie» van 1830 in 4 groepen verdeeld worden :

1. De gezondheidschocolade ; zo bijv. voor de suikerzieke.
2. De voedende chocolade ; zo bijv. met meelspijzen.
Ik denk aan de Racahout des Arabes in Frankrijk. We vinden de formule bij Dorvault.
3. De geneeskundige, met bijv. antiwormmiddels, borstversterkende en laxermiddelen, enz.
Denken we aan Brooklax®, Ex Lax® en Sanicolax®, vandaag nog verkocht.
4. De aromatische chocolade, de luxechocolade als puur genotmiddel verkocht, ook tafelchocolade genoemd.

Ik zal mij hier vooral beperken tot deze laatste groep, maar meestal maakte dezelfde apotheker ook diëtische of medicinale chocolade. Welke apothekers hebben deze verkocht ?

4. DE FRANSE APOTHEKERS EN DE LUXECHOCOLADE

1. Apr. Sulpice De Bauve

Hij woonde in de Rue des Saints Pères te Parijs in 1780.

Brillat Savarin, die grote gastronom, schreef over hem : «Een zonnestraal is over deze apotheker gevallen : zo goed is zijn chocolade. Hij was de leverancier van de koning en zijn chocoladepastilles waren zo goed dat ze niet ontbraken in de bonbonnières van de vrouwen. Zijn chocolade was zo uitstekend dat hij het ontbijt verblijdde en bijdroeg tot de salongenogens van die tijd.

Gelukkig hebben deze apotheker De Bauve en zijn neef, apotheker Gallais, vandaag een opvolgster in dezelfde straat.»

Mme. Cuvelier verkoopt nu nog deze «Pistolets des malades et affligés» en ik heb haar bezocht en er «les pistolets» met amandels, oranjebloesem, vanille en zonder suiker. Of deze poeder voor chocolademelk met gebruiksaanwijzing. Het proeven waard !

Op de doos lezen we : «Fournisseurs des anciens rois de France».

2. Apr. Antoine Brutus Menier

Deze apotheker stichtte in 1825 te Noisiel sur Marne bij Parijs een chocoladefabriek. Zijn zoon Emile Hustin breidde de fabriek nog uit en kreeg een standbeeld. Deze fabriek bestaat niet meer onder deze naam, ze is opgeslorpt door een multinational (Nestlé).

Ik heb in het Museum van de Affiche in het Louvre zes oude, mooie affiches gezien van Menier alsook reclamemateriaal.

Zo heb ik er ook eentje gevonden op een brocantemarkt in Brussel.

Maar de chocolade «MENIER» is niet van een apotheker, zoals ik op een naambord in het chocolademuseum te Keulen gezien heb.

3. Apr. Colmet-D'Aage

Van deze apotheker die ook in Parijs leefde, hebben we zijn kataloog van 1843 met veel medische chocolades, maar ook met een hoofdstuk over «Les chocolats de table» : met vanille, de chocolade van de fijnproever,...

4. Apr. Durand (Parijs 1843)

Volgens dokter Robert had Durand zes brevetten van medische chocolade (pag. 119). Hij spreekt echter niet over luxechocolade.

5. Apr. Hureaux + Apr. Noirot

Hebben brevetten van chocolade in 1844.

Volgens de RHP 302 pag. 285 bestond er een «chocolat Hureaux», maar welke was dat ?

Bij Noirot heeft men het meestal over medische chocolade.

6. Apr. Rolland (1885)

Woonde in Marseille en maakte chocolade met teer.
Geen luxechocolade bewezen.

7. Apr. Rousseau

Volgens Dr. Robert maakte hij instant-chocolade en was hij apotheker te Ermont (RHP 53 pag. 197).

8. Apr. Duthu

Was chocolatier van Reine Marie Antoinette (vrouw van Lodewijk XVI), samen met Apr. Debauve.

9. Apr. L'Hoest

Was de opvolger van Apr. Duthu (RHP 289 pag. 143). Hij maakte goede chocolade, ook met moka.

10. Apr. Revol

Woonde te Lyon en maakte dieetchocolade (datum onbekend).

11. Apr. Barbin

Woonde te Guérande in 1848. Een prospectus is nog te zien in het museum van La Baule.

12. Apr. Follopé

Woonde aan de Porte St. Honoré te Parijs (1805). Deze apotheker werd sterk aanbevolen door Grimod de la Reynière in zijn «Almanach des gourmands».

13. Le chocolat de Guyenne

Guyenne is een streek bij Bordeaux.
Professor Devaux heeft daar veel over opgezocht. Deze chocolade werd verkocht bij de apothekers Roudel, Tapie, Abadie en in de stad Talence (1880).

14. Chocolat Dardenne

Apotheker Dardenne was niet alleen burgemeester van de stad Luchon, in Zuid-Frankrijk, maar ook de stichter van een chocolade-fabriek in 1910 (RHP 302).
Er is nog steeds produktie.

5. DE VERKOOP IN DE DUITSE APOTHEKEN

In Duitsland vinden we in de FC Württemberg van 1794 reeds chocolade met vanille. We weten ook dat bij Apr. Braunschweig in 1666 cacaobonen in de apotheek verwerkt werden.

In de 19de eeuw verdween de zuivere chocolade uit de Duitse FC. Alleen cacao-boter bleef over.

Ik heb geen namen kunnen vinden van apothekers in Duitsland die bekend waren voor hun luxechocolade. Alleen heb ik vorig jaar in het Couvenmuseum te Aken een oude apotheek gezien. Ze noemen ze de «Monheimschen Apotheke». Volgens de kataloog zou daar vroeger een chocolatier gewerkt hebben. Ik heb

de naam gevraagd aan de conservator, alsook de naam van de chocolade. De vrouw wist me enkel te vertellen dat die chocolade nu «Ludwig-chocolade» heet. Welke chocolade was dit, medische of luxe ??

6. DE VERKOOP IN DE USA

Ik heb het gevraagd aan Apr. Helfand van New York, maar hij wist mij niets te vertellen over de luxechocolade in de apotheek. Wel over de medische, zoals Ex Lax®, enz.

Toch vond ik in een boekje van Jill Norman dat er in 1712 een apotheker was te Boston die bekend was voor zijn chocolade. Meer heb ik niet kunnen vinden.

7. DE VERKOOP IN NEDERLAND

Onze kollega Wittop Koning heeft mij verteld over een apotheker John Wilh Nicols die een chocoladefabriek had te Amsterdam.

Maar vergeten we vooral Apr. CJ Van Houten niet. Hij was de uitvinder van de oplosbare cacaopoeder en oprichter van een chocoladefabriek. Hij vond een speciale pers uit om cacaoboter te extraheren en als poeder te verkopen. Hij voegde een beetje kalium toe voor een betere verteerbaarheid.

Lied van de Hollandse studenten :

«De chocolaad»

*Laat andren met de glazen klinken,
Door Bacchus vuilen dienst bemorst,
Wij zullen Chocolate drinken
Gezond en heilzaam voor de borst !
Dat vleeschlust andre dingen noeme :
En rosbeaf, Porter, Kalfskop roeme :
Hy kluive varkens-karbonaad ;
Wie die niet wil onrustig slapen
Zou zich aan zulk en kost vergapen
Wy niet ; wy drinken Chocolaad.*

Teruggevonden op «Studentenalmanach Leiden» van 1825.

8. HOE WAS DE VERKOOP BIJ DE ENGELSE APOTHEKERS ?

1. Apr. Joseph Fry

Geboren in 1728 en kreeg 200 jaar later (in 1928) een herdenkingspenning. Hij had niet alleen een chocoladefabriek, maar ook een porceleinfabriek.

2. Apr. Caley

Had ook een chocoladefabriek, in de 19de eeuw, samen met een Franse chocolatier. L. Matthews zegt niet wie.

Deze fabriek is nu opgenomen door «Macintosh en sons».

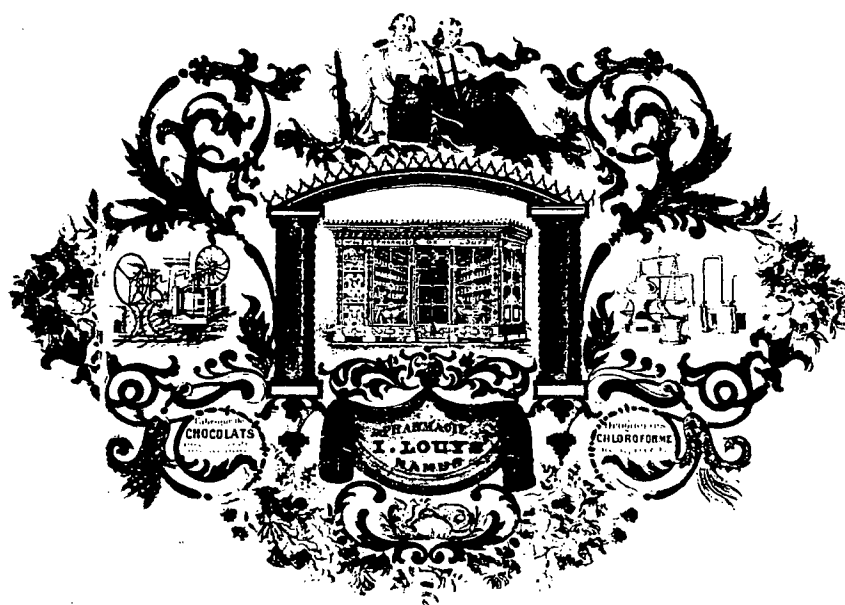
9. DE VERKOOP IN BELGIE

Jacques Mercier schreef een mooi boek over de Belgische chocolade. Daarin komen wij, apothekers, ook voor :

1. Jean Neuhaus kwam uit Zwitserland in 1857 en bracht zijn neef Apr. Neuhaus mee. Zij stichtten samen de «Confiserie Pharmaceutique» in de Koningsgalerij te Brussel.

Deze tablet is alleen te koop in selecte chocoladewinkels.

2. Apr. Couvreur sprak 40 jaar geleden voor deze kring over Apr. Louys van Namen, bekend voor zijn chocolade. Er is een gehele afbeelding van zijn «Fabrique de Chocolat» (21-9-1777).

Werbekarte der Apotheke I. Louys in Namur

Zu Zwecken der Werbung gaben verschiedene Apotheke, vorwiegend in Frankreich und Belgien, in der zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts eine «carte publicitaire» heraus. Unter ihnen finden sich manche Stücke, die aufschlußreiche Hinweise zur Betriebsstruktur geben. Ein Beispiel dafür ist die hübsche, farbige Lithographie der Pharmacie I. Louys in Namur, in deren Mittelpunkt die Außenansicht der Apotheke steht. Rechts neben dieser ist ein Ensemble von Apothekengeräten, zur Linken ein Fabrikationsraum wiedergegeben, in dem die Fabrikation von Schokolade erfolgte, worauf der Text darunter hinweist. Weiter wird die Lieferungsmöglichkeit von Chloroform und Blutegeln betont. Unten fügen sich in das Gewirr der Akanthusschlingen verschiedene Heilpflanzen ein; über allem thront Askulap, der Gott der Heilkunde.

Standort : Sammlung M. Bouvet, Paris. • Ausmaße : Höhe 13,6 cm, Breite 19,5 cm.

3. De koekjesfabriek van Delacre is gesticht door een apotheker Charles Delacre. In 1989 was er te Parijs een expositie over de chocolade en daar was een affiche te zien van de Chocolat Delacre (MAP Nr. 14772).

BESLUIT

De chocolade heeft door de eeuwen heen belangrijke titels van roem en adel kunnen voorleggen. Ik hoop dat ik U heb kunnen overtuigen van de belangrijke rol die wij, apothekers, gespeeld hebben in de verkoop van chocolade.

Jammer genoeg zijn we vandaag ook deze verkoop voor de zoete monden verloren. We mogen alleen nog de schadelijke gevolgen van overdaad helpen herstellen.

Ik zou willen eindigen met de woorden van mijn vriend Brillat Savarin : «Mijn vriend de chocolade, gij hebt gans de wereld doorkruist. Het is van geen belang of gij nu door een apotheker of een banketbakker gemaakt zijt. Gij hebt het grote geluk een zachte dood te mogen sterven in de mond van een vrouw en velen, als een deugddoende zoen die uitsterft.»

BIBLIOGRAFIE

Bourgaux Albert, Quatre siècles d'histoire du cacao et du chocolat, Bruxellès, 1935 (impr. E. Guyot).

Norman Jill, Chocolade. Bosch en Keuning, Baarn, 1990.

Dr. Robert Hervé, Les vertues thérapeutiques du chocolat (Artulen), 1990.

Mercier Jacques, Le chocolat Belge (Glénat).

Diverse auteurs, Revue d'histoire de la Pharmacie 302 ea.

Marc Valentin, La chocolaterie Menier (Spadem)

Apr. H. Leupe
Meulebeke

VESALIUS EN DE FARMACIE

J. Lemli

Prof. em. Dr. J. Lemli

INLEIDING

De beroemdheid van Vesalius als anatoom is te danken aan zijn monumentaal werk «De Humani Corporis Fabrica» verschenen in 1543. Nochtans was hij in eerste instantie geneesheer : hij heeft immers de anatomie slechts beoefend gedurende een achttal jaren, eerst als student-demonstrator te Leuven in 1536, daarna te Padova als «explicator chirurgiae» en als professor en een laatste maal in Pisa in 1544. Vanaf 1543 en 1556 is hij als «medicus familiaris ordinarius» in dienst aan het Hof van Keizer Karel en tot 1559 aan het Hof van Philips II in Brussel. Hij had tevens een praktijk te Brussel en hij was een vermaard arts in binnen- en buitenland zodat hij veelvuldig in consult werd geroepen. Nadien verbleef hij aan het Hof te Madrid in de functie van arts voor de leden van het gevolg der Nederlanden.

Uit zijn geschriften blijkt dat Vesalius de farmacie d.i. de geneesmiddelen en hun bereidingen, zeer goed kende. Familiale omstandigheden en zijn opleiding te Parijs hebben hier waarschijnlijk een rol gespeeld. In deze bijdrage zal getracht worden inzicht te krijgen in de opvattingen van Vesalius over de apothekers en de farmacie en in zijn kennis der geneesmiddelen.

WAAR HEEFT VESALIUS ZIJN BELANGSTELLING VOOR EN KENNIS VAN FARMACIE EN GENEESMIDDELEN OPGEDAAN ?

De jonge Andreas heeft uiteraard in het ouderlijk huis veel gehoord over farmacie en geneesmiddelen aangezien zijn vader, Andreas van Wesele senior (1479-1543), hofapotheker was eerst in dienst van Margaretha van Oostenrijk en later van Keizer Karel. Bovendien was zijn jongere broer Nicolaus eveneens apotheker. Thuis was er ook een bibliotheek die rijk gevuld was met boeken en manuscripten van zijn grootvader de geneesheer Everard en van zijn overgrootvader de geneesheer en professor Johannes. Volgens Vesalius' getuigenis was er van zijn grootvader «een zeer geleerde studie op de boeken van Rhazes» aanwezig naast «afschriften van alle boeken waarmede de geneesheren uit de tijd van zijn overgrootvader vertrouwd waren en die veel nutteloos uitgegeven geld hadden gekost» (1).

(1) Andreae Vesalii Bruxellensis, *medici caesarei epistola, rationem modumque propinandi radicis Chynae decoc-ti...* Basel, 1546. Door H. Pinkhof uitgegeven in Nederlandse vertaling in 1915 te Amsterdam in de reeks *Opuscula Selecta Neerlandicorum de arte medica*. Genoemd «Chinabrief», p. 188-9.

Andreas werd in 1530 naar Leuven gestuurd om zijn middelbare studies te beginnen die hem moesten toelaten hogere studies aan de universiteit aan te vatten. Was het de bedoeling dat hij arts zou worden ? Waarschijnlijk heeft de huisvriend, hofarts Florenas, een belangrijke rol gespeeld in de keuze van Vesalius. Florenas verving Andreas' vader die veelvuldig afwezig was omdat hij de keizer op zijn reizen moest vergezellen. Het is niet onwaarschijnlijk dat het op aan-

raden van Florenas is geweest dat Vesalius geneeskunde ging studeren in Parijs waar hij zich aan de universiteit inschreef in 1533.

Hij nam er zijn intrek bij Jacobus Sylvius die de anatomie, de botanie en de geneesmiddelenleer doceerde. Sylvius was een zeer bekend docent en zijn lessen werden door een grote schaar studenten gevolgd omdat hij persoonlijk dissecties op dieren uitvoerde en de receptuurkunde met praktische demonstraties illustreerde. In zijn huis had hij een kamer vol skeletten afkomstig zowel van mensen als van dieren evenals een kamer vol simplicia en farmaceutische bereidingen.

Ook bezat hij in de buitenwijk St. Marceau een grote tuin met landhuis, waar hij allerlei soorten planten en geneeskruiden kweekte. Hij hield zich immers bezig met de identificatie van de door Dioskorides beschreven planten. Hij bestudeerde ook de invloed van de manier van drogen en tijdstip van oogsten op de kwaliteit van de simplicia en de daaruit verkregen bereidingen (2).

Vesalius ging met de leermeester op stap om kruiden te verzamelen en assisteerde bij diens werk in de bereiding van geneesmiddelen. Sylvius was immers bezig met het voorbereiden van zijn handboeken «Methodus medicamentorum componendi» verschenen in 1541 en «De medicamentorum simplicium delectu, praeparationibus, mistionis modo, libri tres» verschenen in 1542.

In 1536 werd Vesalius door oorlogsomstandigheden gedwongen Parijs te verlaten nog voor het beëindigen van zijn studies. Hij keert terug naar Leuven en behaalt er nog hetzelfde jaar het baccalaureaat in de geneeskunde. Tijdens dit kort verblijf aan de universiteit zal hij ook publieke dissecties uitvoeren, zijn thesis verdedigen en laten drukken : «Paraphrasis in nonum librum Rhazae» (3). We zegden reeds dat zijn grootvader de boeken van Rhazes ook bestudeerd had. Heeft hij zich laten inspireren door dit werk ?

Vesalius heeft zich met de arabische geneeskunde beziggehouden omdat hij vond «dat de vertalingen van Rhazes' boeken zeer slecht waren en vol barbaarse en onverstaanbare woorden stonden. Hierdoor is een commentaar noodzakelijk ten einde de arabische geneesmiddelen en therapie te kunnen vergelijken met deze van de Grieken» en hij is er zich van bewust dat «de wetenschap van de enkelvoudige geneesmiddelen zeer moeilijk is» (3).

Een feit is dat hij steeds grote belangstelling heeft getoond voor de geneesmiddelen aangezien hij later in Italië een volledige commentaar had geschreven op de 10 boeken van Rhazes en een boek over de bereiding van de geneesmiddelen. Hij heeft echter in een bui van ontmoediging, toen sommige geneesheren zijn Fabrica hadden aangevallen, vóór zijn vertrek naar het keizerlijk Hof in 1544 al deze geschriften verbrand (4).

Het blijkt dus dat de anatoom Vesalius ook veel aandacht besteedde aan de geneesmiddelen, hun bereiding en hun gebruik.

(2) C.E. KELLETT. Vesalius in Paris. In : Plechtige herdenking van het vierde eeuwgetij van het overlijden van Andreas Vesalius. Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België, Brussel, 1964.

(3) Paraphrasis, in nonum librum Rhazae medici Arabis clariss. ad Regem Almansorem, de singularum corporis partium affectuum curatione, autore Andrea Wesalio Bruxellensi Medicinae candidato. Leuven, 1537.

(4) Chinabrief, p. 187

VESALIUS EN DE APOTHEKERS

Aangezien Vesalius' vader hofapotheker was, werd hij in zekere zin beperkt in zijn uitlatingen over de apothekers. Dit in tegenstelling tot Dodoens die geen blad voor de mond houdt en de apothekers beschrijft als «ongeleerden» of zelfs als «moorddadig» (5). De apotheker of de apotheek komen dan ook zelden voor in de geschriften van Vesalius. Voor een eerste maal in zijn reeds vermelde thesis merkt hij op dat «de officina's van de apothekers gevuld zijn met remedies met barbaarse namen, laat staan met valse geneesmiddelen» (6). Dezelfde opmerking herhaalt hij in zijn voorwoord op zijn «De humani corporis fabrica» (7) en waar hij bovendien zich beklaagt over het feit dat de geneesheren de bereiding van de geneesmiddelen hebben overgelaten aan de apothekers en hierdoor hun kennis van de simplicia is verloren gegaan ; als gevolg daarvan zijn ook talrijke bewonderenswaardige samengestelde geneesmiddelen van de Ouden verdwenen.

Dat er toen veel vervalste kruiden verhandeld werden behoeft geen betoog en Dodoens beschuldigt de apothekers van bedrog en onwetendheid (8). Vesalius kende natuurlijk ook de toestand maar is veel voorzichtiger in zijn beoordeling. In zijn Chinabrief schrijft hij : «Hierdoor komt het voor, dat kooplieden, om de rotheid en wormstekigheid te verbergen, de chinawortel omhullen met de gewone bolus armenicus uit de apotheek, gelijk wij ook weten, dat de gember, roodachtig van kleur, met deze bolus bekleed, in de apotheken vooral te Antwerpen, wordt te koop aangeboden» (9). Er wordt dus voorzichtig vermeld dat in de apotheken slechte waar voor goede wordt afgeleverd.

Tenslotte maakt Vesalius dankbaar gebruik van de officina van een apotheker te Bologna waarheen hij het hart, de longen en aanhangende delen van de ingewanden brengt, die hij bij het vierendelen van een veroordeelde heeft weggekaapt ten einde ze onmiddellijk te kunnen onderzoeken (10). We weten niet hoe de verbaasde apotheker heeft gereageerd op deze anatomische les !

VESALIUS EN ZIJN KENNIS VAN DE FARMACIE

Met farmacie wordt bedoeld het kennen van de simplicia en van de samengestelde geneesmiddelen, hun bereiding en receptuur. De bronnen waar we de kennis van Vesalius op dit gebied kunnen nagaan zijn de volgende.

1. Zijn thesis te Leuven uitgegeven (3) waarin commentaar op de simplicia wordt gegeven.

2. De zogenaamde «Chinabrief» (1) is een antwoord op een brief van zijn vriend Joachim Roelants die inlichtingen vroeg over het gebruik van de chinawortel. Hierin toont Vesalius zijn kennis van de bereiding en toediening van decocten van de chinawortel en guajachout.

3. In zijn laatste posthuum uitgegeven boek (1564), dat in feite een

(5) R. DODONAEUS, Cruydeboek, p. 483. Antwerpen, 1554.

(6) Paraphrasis, fol. a3v.

(7) Andreae Vesalii Bruxellensis, Scholae medicorum Patavinae professoris, de Humani corporis fabrica Libri septem. Basel, 1543.

(8) R. DODONAEUS, op. cit., p. 342.

(9) Chinabrief, p. 16-7.

(10) de Humani corporis fabrica, p. 584.

commentaar is op een boek van Gabriel Falloppius, gebruikt Vesalius een aantal simplicia of recepten om bepaalde anatomische structuren te beschrijven, waaruit blijkt dat ook op hogere leeftijd deze kennis niet verloren was gegaan (11).

5. De «Consilia».

Zoals elk befaamd geneesheer door zijn collega's om raad wordt gevraagd, zo werd ook Vesalius' kennis ingeroepen bij moeilijke gevallen. Van deze consilia zijn er tot hertoe 9 bekend geworden (12). Ze werden gegeven tussen 1542 en 1562 dus verspreid over zijn gehele loopbaan. In zes van deze consilia zijn een zeer groot aantal simplicia, bereidingen en recepten aangegeven. Ze vormen een rijke bron voor het verkrijgen van inzicht in Vesalius' kennis van farmacie en therapie. De twee belangrijkste consulten waarbij Vesalius persoonlijk aanwezig was nl. te Parijs in 1559 bij de dood van koning Henri II en te Alcalá in 1562 bij het ongeluk van Don Carlos, de zoon van koning Filips II, brengen slechts weinig informatie over de aangewende geneesmiddelen (13).

VESALIUS' KENNIS DER SIMPLICIA

Niettemin staande de beperktheid der bronnen is het toch mogelijk zich een beeld te vormen van de geneesmiddelenkennis van Vesalius. Het is duidelijk dat hij, zoals zijn tijdgenoten, aan polyfarmacie deed. Voor de behandeling van een beperkt aantal aandoeningen (cataract, nierstenen, syfilis, epilepsie, oorsuizen, ulceraties en neusbloeden) worden ongeveer 80 plantaardige simplicia, een tiental dierlijke en vijf anorganische producten en 16 preparaten aangewend, dit alles in 18 verschillende artsenvormen.

Uit de hierna volgende lijst van de gebruikte simplicia blijkt dat slechts een minderheid van exotische afkomst zijn. Vesalius was immers van mening dat «we met het beste gevolg zelfs onze gewone binnenlandse geneesmiddelen kunnen aanwenden tot die doeleinden» (nl. de behandeling van syfilis) (14). De benamingen van de geneesmiddelen in de lijst zijn deze zoals ze door Vesalius werden aangegeven.

Plantaardige simplicia : Acatia, Adianthus, Agaricum, Althaea, Anemone (succus), Anisum (semen), Appium (semen), Arantia malus (cortex), Aristolochia (radix), Betonica, Borago (flos), Caepa (succus), Capparis (radix), Carvi, Cassia (pulpa), Ceterach, Chamaedrys, Chamaemelum, Chamomilla (flos), Chelidonium, China (radix), Cicer, Cyclamen (succus), Cuminum, Dactylus (nucleus), Euphorbium, Euphrasia, Foeniculum (radix, succus, semen), Foeniculum orientale, Foenugraecum, Fumiteria (succus), Gallae, Garyophylli, Gentiana (radix), Glycyrrhiza, Gramen, Hedera nigra, Hyssopus, Hyoscyamus (flos), Hypocistis, Juniperus (baccae), Lignum balsami (xylobalsamum), Lignum guajaci, Malicorium dulcis (succus), Mastix, Melilotus (flos), Miliolum, Myrobolani emblicae, Nux muscata, Oleum amygdalarum, chamomillae, commune, irineum, juniperi, Opobalsamum, Origanum vulgare, Petroselinum (radix, semen), Pulegium (semen), Raphanus (radix), Rheum raphaniticum, Rosa, Sagapenum, Salvia, Sampsuchus (= Origanum majorana), Satureia, Sarsaparilla, Saxifraga, Seselios, Stoechas, Terebinthina (lota), Verbena (succus), Vinum meracior, malvaticum, cretensis, Zingiber.

(11) Andreae Vesalii, *anatomicarum Gabrielis Falloppii observationum examen*. Venetië, 1563. In Nederlandse vertaling uitgegeven door de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België, Brussel, 1994.

(12) De consilia worden in de tekst aangegeven met C1, C2, enz.

C1 : Consilium gericht aan Wolfgang Herwart, Padua, 1542. In : M. Roth, *Andreas Vesalius Bruxellensis*, Berlin, 1892, p. 388-96.

C2 : Consilium gericht aan Lienhart Haug (rond 1542). In : K. König, *Inaugural-Dissertation*, Würzburg, 1954.

C3 : Consilium over het gebruik van het guajachout (rond 1546). In : M. Roth, op. cit., p. 409-19.

C4 : Consilium voor Balthasar Von Stubenberg (1547). In : C.D. O'Malley, *Andreas Vesalius of Brussels*. Berkeley, 1964, p. 390-2.

C5 : Consilium voor Louis de Praet (rond 1550). In : M. Roth, op. cit., p. 406-9.

C6 : Consilium gericht aan Marcus Pfister (1553). In : M. Roth, op. cit., p. 397.

C7 : Consilium over het neusbloeden (rond 1555). In : M. Roth, op. cit., p. 405.

C8 : Consilium gericht aan A.P. Gasser (1557). In : M. Roth, op. cit., p. 420.

C9 : Consilium gericht aan Giovanni Filippo Ingrassia (1562). In : M. Roth, op. cit., p. 398-405.

(13) C.D. O'MALLEY, op. cit., p. 396 en 407.

(14) Chinabrief, p. 18.

Dierlijke simplicia : Caput hirundinis, Fel testudinis, perdicis, taurinus, Hirudo, Sanguis palumbi veteris, Serum lactis, Serum caprinum, Scorpionis cinis, Stercus rubeum gallinae.

Anorganische simplicia : Aurum, Lixivium, Pompholix, Sulphur, Tutia.

Een aantal geheime geneesmiddelen (occulta) waarvan men gelooft dat ze een werking zouden hebben bij de behandeling van nierstenen worden door Vesalius opgesomd in een consilium (C2) : kreeftsogen, slakkenhuizen, stekels van de zeeëgel, bokkenbloed, menselijke nierstenen, mensenschedel, de as van hazevellen, scorpioenen, snoekkaaksbeenderen en kwikstaarten.

Zoals reeds gezegd heeft Vesalius de simplicia goed leren kennen tijdens zijn verblijf bij Sylvius en in zijn thesis toont hij dat hij wist wat er in de apotheken werd gebruikt. Enkele voorbeelden uit zijn thesis mogen dit illustreren.

Hieronder volgen enkele simplicia die in de tekst voorkomen met daarbij de vertaalde randglossen die Vesalius als commentaar toevoegde.

(p. 38) Been albi et rubri :
voor de Ouden onbekende wortels, maar nu aanwezig in de officina's.

(p. 65) Fel piscis :
wij gebruiken nu deze van de snoek.

(p. 110 en 111) Terra sigillata :
de echte is niet te krijgen in de officina, wij gebruiken de lapis armenius (Bedoelt Vesalius hiermee de bolus armenicus ?).

(p. 112) Spodium :
in onze officina's wordt gebrande ivoor gebruikt (Vesalius weet dat spodium van de arabische farmacie de as is van de Alkannawortel).

(p. 114 en 115) Cubebe :
is niet wat de Arabieren gebruiken maar onder deze benaming gebruiken wij scherp smakende zaden.

(p. 119) Bolus Coracesii :
wij gebruiken van bolus armenius (Coracesium was een stad in Cilicië).

(p. 126) Ribes (herba) :
wij gebruiken het zo geheten zuringkruid.

(p. 115 en 164) Xylocaractae ex Syria : is het schaafsel van bepaalde adstringerende houtsoorten (Volgens Dodoens zijn dit echter de vruchten van de Johannesbroodboom).

(p. 139) Cancanum :

nu in onze officina's lacca genoemd.

(p. 143) Rheobarbarum Seni :
wij gebruiken de onze (15).

(p. 160) Ribes (fructus) :
onder die naam zijn er in Brabant kleine rode vruchten. Wij persen er vooral het sap uit.

(p. 177) Blitum :
onze spinazie heeft dezelfde kracht.

(p. 222) Cerussa :
wordt in de officina Album Rasis genoemd.

(p. 223) Viola lutea :
in de officina cheieri genoemd (dit is de muurbloem, Cheiranthus cheiri L.).

Als anatoom was Vesalius uiteraard een nauwkeurige observator en dit blijkt ook uit zijn beschrijvingen van de simplicia. Zijn beschouwingen in zijn Chinabrief van 1546 omtrent de sarsaparillawortel, door hem Sparta parilla genoemd, tonen duidelijk zijn scherp waarnemingsvermogen (16).

Vesalius was er vlug bij om dit nieuw geneesmiddel te beschrijven aangezien volgens Monardes (17) het eerste gebruik ervan dateert rond 1540. Hier volgt zijn beschrijving van deze wortel omdat ze kan beschouwd worden als de eerste farmacognostische beschrijving van de Sarsaparilla, nog voor deze van Cieza de Leon gegeven in 1553 (18).

«Ik zou niet weten met welke binnenlandse plant het gewas te vergelijken. Het is een korte wortel, met dicht bijeenstaande knopen bezet, waarvan onderaan, bij wijze van enkelvoudige lange twijgen, de wortels uitgaan, terwijl naar boven in een grote hoeveelheid dicht bij elkaar de stengels omhoog gaan, die op gedroogde hopstengels gelijken, behalve dat de bast, gelijk bij de moerbezie, vierkant schijnt, doch niet met stekels is bezet. De bloem en de bladeren heb ik nog niet gezien, maar alleen de wortel en de bijna halmachtige stengels, waarvan er meer dan 25 uit één wortel van ten hoogste een palm lengte en twee duimen dikte voortspruiten, en die nergens vertakt zijn.

Het gehele gewas was om het gemakkelijk te transporteren, en om het zonder breken in kisten te pakken, ter lengte van een el, op de wijze van wijnranken opgevouwen. Wordt het uitgelegd, dan bereikt het de lengte van een man, al ontbreken er soms de punten van. In onze leerzaal is tot nu toe één plant van deze soort vertoond. En nu de takjes toch niet worden gebruikt, mag ik een deel ervan voor mij houden en aan vrienden en andere geneesheren toezenden om dit Indisch bedrog ook eens te beoordelen.»

Ook de Chinawortel beschrijft hij nauwkeurig (19) en om er meer over

(15) Er werden toen 3 soorten rabarber verhandeld : de Rha Ponticum (de Raved Turcicum van Mesues, zie ook noot 21), de Rha barbarum (volgens Dodoens in de officina's) en de Rheum Indicum (volgens de arabische artsen Raved seni of rabarber uit China). Waarschijnlijk bedoelt Vesalius met «de onze» de Rha barbarum.

(16) Chinabrief, p. 30-1.

(17) Nicolas Monardes. Historia medicinal de las cosas que se traen de nuestras Indias occidentales, que sirven en medicina. Sevilla, 1569.

(18) Cieza de Leon. Chronica del Peru. Sevilla, 1553.

(19) Chinabrief, p. 16-7.

te weet te komen richt hij zich tot Gerardus van Veltwijck, zijn vroegere studiege-
noot te Leuven, die in 1544 als gezant naar Turkije was geweest en van wie hij
hoopte meer inlichtingen te ontvangen. Echter zonder gevolg.

Vesalius controleert zelf de smaak en reuk van de Chinawortel : «Als gij
de chyna, die droog en houtig is, kauwt en met de tanden fijn maalt, kunt gij
geen smaak waarnemen. Nog minder bemerkt gij iets van een geurige reuk,
behalve van de geneesmiddelen, die in de nabijheid lagen» (20).

Van dezelfde van Veltwijck kreeg hij ook een monster rha Dioscoridis
of rhapsodicum (21) die hij meegebracht had uit Turkije. Ook hier toont Vesalius
zijn nieuwsgierigheid en observatiegeest. Hij zegt : «Dat het niet de rhapsodicum-
wortel is, die de kenners der simplicia als radix centaurei majoris beschouwen,
maar wel een wortel die roodachtiger, sponsachtig, nogal licht en niet zo geurig
is. De reuk is zoet en lijkt op deze van Rheum barbarum en bij het kauwen heeft
hij een duidelijk samentrekkende smaak en geeft daarbij een bleke saffraankleuri-
ge vloeistof af. Op de breuk vertoont hij evenals de Rheum barbarum fijne rode
adertjes, door witte afgewisseld, in sierlijke bochten en tekening.» Is dit niet een
prachtige moderne beschrijving van de rabarberwortel ? Vesalius denkt er ook
aan deze wortel te gebruiken bij syfilis en hoopt goede resultaten te verkrijgen.
Dit is blijkbaar nooit gebeurd.

Zijn kennis der simplicia gebruikt hij ook in zijn anatomische beschrij-
vingen waar hij tracht deze te verlevendigen of te verduidelijken door vergelijkin-
gen te maken met bepaalde kruiden of geneesmiddelen.

Zo vergelijkt hij zeer treffend de ganglia van het zenuwstelsel met de
verdikkingen van de Peonia- en Filipendulawortels, het atrium mastoïdum met
een uitgedroogde papaverbol, de ductus epididymis met druiven- of komkom-
merranken (22) en galsteentjes met onderling verbonden gerstkorrels of met de
ruwe oppervlakte van de tutia uit de apotheek (23).

Het quid pro quo principe is hem ook niet onbekend en in een recept
(C1) geeft hij aan dat, indien Foeniculum orientale niet te verkrijgen is, deze mag
worden vervangen door «de gewone venkel uit de bergen». Eveneens mag Opo-
balsamum vervangen worden door zeer oude olie waarin balsami lignum werd
gekookt (C1).

VESALIUS' KENNIS DER RECEPTUUR

In zijn recepten gebruikt Vesalius een groot aantal preparaten waarvan
de samenstelling te vinden is in de voorschriftenboeken die toen in gebruik
waren : aqua ardens, capilli veneris, foeniculi, raphana en rosata, acetum scylli-
tum, emplastrum tripharmacum, mel rosatum, mellicratum, oxymel scylliticum,
oxycratum, pilulae cochiae, hiera picra en sine quibus, unguentum apostolorum
en andere.

De opgesomde simplicia en preparaten heeft Vesalius in de volgende

(20) Chinabrief, p. 17-8.

(21) Chinabrief, p. 33. De wortel die
Vesalius van Van Veltwijck ontving is
waarschijnlijk afkomstig van Rheum
rhapsodicum (onze tuinrabarber). De
benaming Rha ponticum werd ook
(foutievelijk volgens Dodonaeus)
gebruikt voor de Radix Centaurei magni
of majoris. Vesalius dacht ook dat de
Hypolapathus uit Duitsland, die in de
tuinen onder de naam van rabarber
werd gekweekt, Rheum rhapsodicum
zou zijn. Deze veronderstelling is ech-
ter niet juist. De Hypolapathus (nu
Rumex patientia L.) werd toen ook
Rhabarbarum monachorum genoemd.

(22) Andreae Vesalii, anatomicarum
Gabrielis Falloppii... op. cit., nederl.
vertaling, p. 95, 31, 115.

(23) Chinabrief, p. 168.

geneesmiddelenvormen voorgeschreven : bolus, confectio, decoctum, electuarium, hostia, pilula, potio, pulvis, syrupus en trochiscus voor inwendig gebruik en balneum, cauterium, clysterium (enema), collyrium, emplastrum (lintheum), gargarisma, lotio, sacculus en unguentum voor uitwendig gebruik. Enkele voorbeelden mogen zijn recepteerkunde illustreren.

Electuarium (C1) :

R. Semen foeniculi, Seselios ana 1 unciam
Nucis muscatae, Succi foeniculi ana 3 uncias
Mellis rosati q.s. Fiat electuarium.

Syrupus (C3) :

Syrupus qui constat Mellis rosacei colati et Syrupi de Stoechade utriusque uncia una, Decoctionis stoechados, betonicae, chamaedryos unciis tribus.

Pilulae. Verschillende pillenmassa's worden dikwijls gemengd om daarmee nieuwe pillen te maken. Een gedeelte van de enigszins gedroogde pillenmassa's, magdaleones, worden met water, plantensap of wijn bevochtigd en in de mortier gekneed. Deze klassieke werkwijze van de apotheker wordt door Vesalius in een consilium (C3) aan zijn collega geneesheer uiteengezet.

Een voorbeeld van een voorschrift met twee pillenmassa's (C1) :

Recipe pillularum cochiarum 2 scrup., sine quibus 1 scrup., malaxentur succo chelidonii, aspersa oxymellitis scillitici gutta et fiant pillulae.

Decocta worden veelvuldig voorgeschreven. Het meest bekende is het afkooksel van guajachout toegediend bij de behandeling van syfilis. Het voorschrift van Vesalius is heel nauwkeurig en hij hecht veel belang aan de kwaliteit van de drogerij. Het guajachout moet zo vers mogelijk zijn, goed zwaar en sappig. De stukken mogen niet te dun zijn want dan komen ze van het einde der takken en de kracht van de guajac is er dan uit verdwenen door de lange transportweg van het sap (sic) (C3).

Bij gebruik van het afkooksel van de Chinawortel, waarvan hij de werking bij syfilis ten zeerste betwijfelt, gaat Vesalius experimenteren door de gebruikte hoeveelheid wortel op te voeren «om te proberen of het decoct daardoor krachtiger zou werken, want ik geloof dat een zo geringe hoeveelheid geheel smakeloze Chinawortel in zoveel water wordt gekookt omdat één pond vele kronen kost» (25).

Inderdaad wordt bij het bereiden van het guajacdecoct uitgegaan van 12 ons guajachout terwijl van de Chinawortel slechts 1 ons wordt aangewend voor dezelfde hoeveelheid water (volgens de toen gangbare voorschriften). Ten einde de concentratie op te voeren gaat Vesalius minder water toevoegen en tijdens de bereiding het water veel verder indampen. Door deze kunstgreep verkrijgt hij uiteindelijk een decoct dat een hoeveelheid Chinawortel bevat die driekwart bedraagt van deze, die bij het volgen van het guajac-voorschrift zou worden verkregen. Vesalius kent dus de knepen van het vak.

(24) Met *Foeniculum orientale* bedoelt Vesalius waarschijnlijk venkel ingevoerd uit het oosten. Met de gewone venkel wordt *Foeniculum vulgare* bedoeld die o.a. in Toscane veel voorkwam.

(25) Chinabrief, p. 23.

Ook geeft hij praktische raadgevingen, die zoals dikwijls door hem, zeer plastisch worden uitgedrukt : «De Chinawortel wordt met een scherp mes dwars in zeer dunne schijfjes gesneden, juist alsof men van een stapeltje munten telkens één afneemt of een citroen of radijs op een tafel op de gewone manier in stukjes snijdt.»

De kwaliteit van het water is voor hem belangrijk : «De stukjes wortel worden overgoten met bronwater of water waarvan men kan zien dat het goed en zuiver is, bij voorkeur uit een waterleiding, maar niet wanneer het lange tijd door loden buizen heeft gelopen» (26).

Voor het bereiden van een decoctum chamaedrys wordt door Vesalius het gedroogde kruid verkozen boven het verse omdat hij vindt dat alle kruiden die kunnen gedroogd worden beter zo gebruikt worden. De bewering van sommigen, dat het destillaat van deze plant even werkzaam zou zijn als het decoct, vindt hij (terecht) belachelijk (27).

Decocten worden ook veel aangewend in clysteria : *Clysterium ex Chamomillae et Altheae decoctionis libra una in qua Electuarii Hierae picrae et benedictae ana uncia una cum olei chamomillae unciae tres sunt dissolutae* (C2).

De Terebinthina, die Vesalius zeer hoogschat – *laudatissima* –, dient gewassen te worden met *aqua capilli veneris* of met witte geurige wijn en wordt voorgeschreven «in hostiis involuta» (C2, C3). Deze vorm is de voorloper van onze ouwel. Ook kan de terebinthina gemengd met zoethoutpoeder als bolus doorgeslikt worden.

Er is ook een rijke keuze aan collyria en oogbaden.

Van het volgende collyrium wordt de bereiding zeer nauwkeurig aangegeven en het wordt ten zeerste aanbevolen : «*Inter omnia vero collyria hoc magis est eligendum*» (C1).

Neem : Pompholyx 6 delen, opobalsamum 1 deel, honing 2 delen, wijn van Kreta of een andere oude witte wijn zoveel als nodig.

De opobalsamum wordt toegevoegd aan het zeer fijn gewreven pompholyx, dan wordt de honing en tenslotte de wijn toegevoegd. Het mengsel moet gedurende drie dagen veelvuldig geroerd worden. Na juist drie dagen wordt het in een glazen fles gebracht. Goed schudden voor gebruik. «*Sane id medicamentum praestantissimum est*», dit is werkelijk een eminent geneesmiddel.

Wanneer een sterk collyrium in het oog moet worden gebracht is het beter het oog eerst te wassen met honingwater, doch niet met behulp van een spons maar met een glazen buisje met kleine opening en geplooid zoals een vogelbek.

Er wordt nog een hele reeks collyria aangegeven maar deze genieten niet zijn vertrouwen en hij haalt de woorden van Galenus aan : «Ze beloven grote en spectaculaire resultaten maar betekenen weinig in de praktijk». Het is dus best

(26) Chinabrief, p. 21.

(27) Chinabrief, p. 32.

ze eerst te proberen op het goede oog voor ze op het zieke oog aan te brengen, meent Vesalius.

Wanneer men de bestanddelen van deze collyria bekijkt, dan kan men dit wantrouwen goed begrijpen : uiensap met honing, excrementen van de kip met sap van cyclamen, venkelsap met osseagal, de kop van een zwaluw verbrand in een koperen vat en de as ervan met honing verwreven en het warme bloed van een oude duif spuitende uit de arterie van de linkervleugel onder het opgetilde ooglid !

Een ander eigenaardig voorschrift : witte wijn waarin hyssopus en ruta werden gekookt : aan de kook brengen en de dampen ervan in de ogen laten stromen (C3).

Zoals Vesalius zijn kennis van de simplicia gebruikte om anatomische structuren te beschrijven, zo gebruikt hij ook de receptuur om bv. de consistentie van de gal in een bepaald geval te verduidelijken door deze te vergelijken met een zelf gemaakt uit meel, honing en terebinthina (28).

Naast lotiones en emplastra worden ook voorschriften gegeven voor baden, inwrijvingen en zakjes gevuld met kruiden.

Tenslotte maakt Vesalius ook gebruik van de cauteria. Hij past het cauterium potentiale (dus geen actuale, met vuur) toe als navolger van de leer van Galenus, zowel voor lokaal gebruik in wonden als voor het verdrijven van de slechte lichaamssappen, het pus laudabile, dat uit de aangebrachte lokale verzwering dient te lopen. De verzwering dient gaande te worden gehouden door aanbrengen van boter, varkensvet, bladeren van koolsoorten, was, vliermerg, gentiaanwortel, goud- of zilverplaatjes, groene erwten en liefst, volgens hem van de grauwe erwt (cicer, pois chiche), waarvan de oppervlakte ruwer is (C3).

BESLUIT

Niettegenstaande het beperkt aantal bronnen waarover we beschikken kunnen we toch een zeker beeld vormen van Vesalius' kennis van de farmacie. Het valt op dat hij de farmacie en de apothekers een beter hart toedraagt dan zijn collega Dodoens. Misschien is dit toe te schrijven aan het feit dat zijn vader en zijn broer apothekers waren. Zijn pen richt zich eerder tegen zijn collega's artsen «die van de geneeskundige wetenschap niets meer bezitten dan enige purgerende geneesmiddelen en vochtuitdrijvende siropen, en dan met hun reinigende geneesmiddelen en de hemel weet, wat voor zalvings- en verwarmingsrecepten, de wenkbrauwen fronsen en een bedenkelijk gezicht trekken als een zieke soms een aderlating moet ondergaan» (29).

Nu is het wel zo dat ook hij diezelfde geneesmiddelen als zijn collega's voorschrijft omdat er niets anders ter beschikking was. Maar Vesalius is meer kritisch ingesteld. Dit is waarschijnlijk toe te schrijven aan het feit dat hij als anatom over een scherp observatievermogen beschikte. In dit vak kon hij de visu

(28) Andrea Vesalii, *anatomicarum Gabrielis Falloppii...* op cit., Nederl. vert., p. 109.

(29) Chinabrief, p. 34.

en de manu onderzoek verrichten en op deze manier heel wat vergissingen van Galenus vaststellen. Bij het gebruik van geneesmiddelen liggen de zaken wel enigszins anders. Hij was wel een goed observator en kende de simplicia op macroscopisch gebied, maar zijn inzicht in de therapeutische mogelijkheden van de geneesmiddelen was volkomen afhankelijk van de theorieën van Galenus. Wel benaderde hij de nieuwe en ook oude geneesmiddelen met een kritische geest, maar steeds met de beperktheid van het Galenisme.

Voor hem was de studie van de simplicia een belangrijke opdracht voor de geneesheer en was deze niet mogelijk door alleen maar het bekijken van plaatjes of formules, die slechts als geheugensteun kunnen dienst doen (32). Hij heeft geen goed woord voor de artsen «die als zij bemerken dat iemand van enige tak van wetenschap meer weet dan zij, dan toegeven dat hij daarin knap is, maar zeggen dat hij geen geneesheer is, zeker omdat zij het zelf slechts bij naam zijn. Ik weet immers hoezeer sommigen om hun talenkennis, of om hun wiskundige studies en anderen om hun onderzoek der simplicia bij de vorsten zwart worden gemaakt door geneesheren, die van dit alles geen letter verstaan» (30).

Vesalius heeft niets nieuws aangebracht in de farmacotherapie en hij had ook geen nieuwe ideeën wat betreft de werking der geneesmiddelen. Hij was een uitstekend observator maar wist zowel in de anatomie als in de therapie het geobserveerde niet voldoende te interpreteren. De tijd was nog niet rijp om de onderliggende fysiologische processen te onderkennen.

De uitspraak van Reusner in 1587 bij een portret van Vesalius blijft echter juist :

*«Brüssel in Flandern mich gbar,
Der Artzney hoch erfahren ich war,
Keyser Carls leibartz hoch berhümbt,
Die Insel Zanthe mirs leben nimpt.»* (31)

(30) Chinabrief, p. 35.

(31) M. ROTH, op. cit., p. 444.

(32) Andreas VESALIUS Bruxellensis. *Tabulae anatomicae*. Padua, 1538. In de opdracht aan Dr. Narcissus Parthenopeus, protomedicus van Karel V.

SAMENVATTING

Vesalius was naast anatoom ook geneesheer zodat hij ook de geneesmiddelen goed diende te kennen. Uit de weinige geschriften van Vesalius die betrekking hebben op de uitoefening van zijn beroep kan toch een beeld verkregen worden van zijn kennis van de farmacie, dit is de kennis van de simplicia, hun bereiding en receptuur. Als anatoom was hij een uitstekend observator en dit blijkt ook uit zijn beoordeling van de simplicia. Hij heeft echter geen nieuwe opvattingen aangebracht in de farmacotherapie.

RESUME

Vésale était anatomiste mais aussi médecin praticien et il fut donc obligé de bien connaître les médicaments. Les écrits peu nombreux de Vésale concernant sa pratique médicale permettent quand même d'évaluer sa connaissance de la pharmacie, c'est-à-dire les simples, leur préparation et l'art de formuler. Vésale anatomiste était un excellent observateur ce qui lui permit de juger la qualité des simples. Cependant il n'a pas apporté de nouvelles conceptions en ce qui concerne l'emploi des médicaments.

SUMMARY

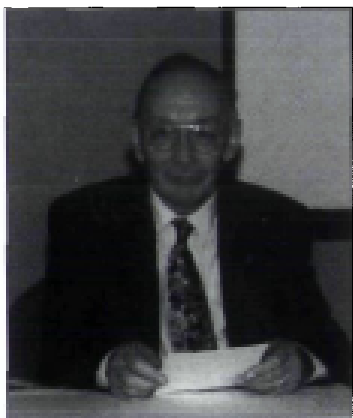
Vesalius was an anatomist but also a physician and thus obliged to have good notions about medicinals. The few writings of Vesalius on his medical practice however allow to evaluate his knowledge of pharmacy that is to say drugs, their preparation and formulation. As an anatomist he was an excellent observer who also had a critical eye on quality and use of natural drugs. Yet he did not introduce new ideas in the use of drugs.

Prof. em. Dr. J. Lemli
Termeredellelaan 3
B-3020 Winksele

NOORD- EN ZUIDNEDERLANDSE DROGERIJENHANDEL OP WEST-AFRIKA EN BENGALen IN DE 18de EEUW

A.M.G. Rutten

A.M.G. Rutten

Dit artikel is gebaseerd op een voordracht gehouden op de bijeenkomst te Zwolle op 6 mei 1995

INLEIDING

Een veel gehoorde klacht in deze tijd is dat de Europese Unie teveel macht aan zich zou trekken (1). Brussel, zegt men, is oppermachtig. De Commissarissen van de Unie beslissen en de burger heeft nauwelijks of geen inzage, laat staan inspraak in de aangenomen wetten.

Dat is in de 17de en 18de eeuw anders geweest. De Zuidelijke Nederlanden konden, onder druk van Spaanse en Oostenrijkse bemoeiingen, amper hun stem laten horen. De Noordelijke Nederlanden daarentegen floreerden met hun handelscompagnieën, die in Azië, Amerika en West-Afrika hun factorijen hadden.

In het begin van de 17de eeuw was in de Noordelijke Nederlanden de Oost-Indische Compagnie (VOC) tot bloei gekomen met de handel in kaneel, kruidnagelen en peper. Ook de West-Indische Compagnie (WIC) kon zich redelijk goed op de been houden met de verkoop van ivoor, goud, slaven, gom en meleguetapeper. De Noordse Compagnie tenslotte voorzag met de walvisvaart voor een groot deel in de behoefte aan oliën en vetten.

De vele publicaties die over genoemde Noord-Nederlandse compagnieën verschenen zouden ons bijna doen vergeten dat er ook *Zuid-Nederlandse* adepten hebben bestaan. Daarover is helaas niet veel literatuur te vinden.

Op het einde van de 15de eeuw speelde de Brugse Compagnie Despars al een bescheiden rol, voornamelijk gericht op de Portugese handel (2). Pogingen om zich in de belangrijke Portugese koloniale commercie te mengen mislukten, daar het koninklijk monopolium goed werd verdedigd. Toch maakte de snelle ontwikkeling van de Brugse juwelen-, tapijten- en wapenindustrie, die voor voldoende ruilgoederen kon zorgen, dat men begerige blikken bleef werpen op de handelswaar uit West-Afrika en Azië.

In 1623 had Manuel Lopes Pereira de oprichting van een Zuid-Nederlandse Oost-Indische Compagnie voorgesteld. Men wilde de zetel daarvan in Lisabon vestigen, maar de Vlaamse kooplieden die als geldschietter moesten fungeren wezen dat voorstel af (3). De specerijenhandel werd in die tijd grotendeels vanuit Holland verzorgd, dat het Iberische schiereiland bevoorraadde.

In de eerste decennia van de 17de eeuw mochten de Spaans-Nederlandse onderdanen geen handel drijven op Oost- of West-Indië, maar in 1640 maakte

(1) DANKERT, P., Meer openheid in de EU. Readers Digest Het Beste, 1995 : 38 (451) : 18-20.

(2) MUS O., De Brugse Compagnie Despars op het einde van de vijftiende eeuw. Annales de la Société d'Emulation de Bruges, 1964 ; 101 : 80-95.

(3) STOL E., De Spaanse Brabanders of de handelsbetrekkingen der Zuidelijke Nederlanden met de Iberische wereld. Brussel : Paleis der Academiën, 1971 : 113.

Filips IV de weg daarvoor vrij voor Antwerpse kooplieden. Wel moesten de Zuid-Nederlanders wegblijven van de plaatsen waar Spanjaarden handel dreven. Ze mochten zich ook niet vertonen in de buurt van de vestigingen van de Hollandse, Britse of Brandenburgse compagnieën.

Tegen de regels in stuurde een consortium van de Antwerpse zakenlieden Roussel, Vleys, Ruebens en anderen in 1687 het schip *De Pelicaen* naar de kust van Guinea en São Tomé. Nadat ze in het West-Afrikaanse gebied meleguetapeper en andere goederen hadden geladen, werd het schip prompt in beslag genomen door een schip van de Brandenburgse Compagnie en naar het fort Groot-Frederiksburg te Axim aan de Goudkust gebracht, waar vaartuig en goederen verbeurd werden verklaard.

DE OOSTENDSE COMPAGNIE

In 1698, enkele maanden na de Vrede van Rijswijk, verleende Karel II de Zuid-Nederlanders een octrooi voor een *'Conincklijke Compagnie van de Nederlanden'* die mocht handelen *'op de vrije Plaetsen ende Vlecken van d'Oost Indien en van Guinee'*. Een voorwaarde was dat men de tractaten die Spanje met Frankrijk, Engeland en de Republiek der Verenigde Nederlanden had gesloten niet mocht overtreden. Zodoende was de weg geblokkeerd voor handel op de plaatsen aan de Westkust van Afrika, waar de Hollanders met hun West-Indische Compagnie zich stevig hadden genesteld. De voormalige thesaurier-generaal in de Oostenrijkse Nederlanden, Graaf van Bergeyck, herinnerde zich in 1720 dat de oprichting destijds door de Noord-Nederlanders met argwaan werd bekeken : «Les hollandois ont pris d'abord une grande jalousie sur le seul bruit de la formation de la cite Compagnie aux Indes...»

Zowel door tegenstand van Noord-Nederlandse zijde als door de vroegtijdige dood van Karel II van Spanje in 1700 en de Franse inval in februari 1701, kwam van uitvoering van het octrooi niet veel terecht (4). Het octrooi van 1698 had echter wel een precedent geschapen.

Na de Vrede van Utrecht in 1713 beriepen de Oostenrijkse Nederlanders zich op de traditie die geworteld was in de 17de eeuw en met instemming van hogerhand werden er schepen uitgerust met bestemming China en India, waar particuliere Vlaamse reders al handelsposten hadden gevestigd. Dit ondanks vinnige protesten van Hollandse en Britse zijde, die in die gebieden belangrijke concessies hadden.

De grootste moeilijkheden kwamen echter toen keizer Karel VI in 1722 zijn kolonisatieplannen vorm gaf met het verlenen van een octrooi aan de *'Ket-*

(4) DE SCHRIJVER R., Uit de voorgeschiedenis van de Oostendse Compagnie. Bulletin de la Commission Royale d'Histoire / Académie Royale de Belgique, 1966 ; 132 : 43-59.

zerlijke en Koninklijke Indische Compagnie der Nederlanden onder bescherming van Sint-Carolus', beter gekend onder de naam Oostendse Compagnie of Generale Indische Compagnie (GIC) (5).

Het octrooi werd uitgevaardigd op 20 juli 1723. De compagnie kreeg voor 30 jaar het monopolie van de handel op Oost-Indië, West-Indië en Afrika. De thuishaven was Oostende, het zakencentrum lag echter in Antwerpen, want op tweederde van het kapitaal was ingeschreven door Antwerpenaars (6). De compagnie mocht, evenals zijn Noord-Nederlandse tegenhanger, verdragen sluiten met inlandse volken en koloniën stichten.

Markies Van Prié
Anonieme prent Prentenkabinet,
Brussel.

Een groot voorstander van de keizerlijke kolonisatieplannen was de nieuw benoemde gevolmachtigd minister Van Prié (figuur 1). Hercule Joseph Louis Turinetti, markies van Prié (1658-1726) werd in 1716 aangesteld om in naam van de afwezige landvoogd prins Eugénus van Savoie de Oostenrijkse Nederlanden te besturen. Hij was een elitediplomaat en in feite de vertrouwensman van de keizer.

De mening dat hij zich verzette tegen de plannen van Karel VI voor een Oostendse Compagnie is onjuist (7). Al voordat het octrooi in 1723 was verleend ijverde Van Prié voor handelstochten naar Azië en Afrika vanuit Oostende, de enige haven van de Zuidelijke Nederlanden die overgebleven was na de sluiting van de Schelde. De handelskamer van Brugge had trouwens in een memorandum Van Prié ook al met nadruk gewezen op de lucratieve vaart die op Guinea mogelijk kon zijn (8).

De Zuid-Nederlanders waren niet genegen de oprichting van de Compagnie van Oostende af te wachten. In 1718 hadden de plannen van enkele kooplieden voor tochten naar de kust van West-Afrika al vaste vorm aangenomen. In afwachting van het octrooi van 1722 had Karel VI hen een paspoort voor de vaart op Guinea verstrekt. De eerste expedities vertrokken in 1718 en in 1719 vanuit Oostende naar de Greinkust, het huidige Liberia. De opzet was door ruilhandel naast goud, ivoor, was en arabisch gom, vooral het begeerde meleguette of meleguetapeper te bemachtigen. Deze 'peper' was het zaad van *Aframomum melegueta* (Roscoe) K. Schum. (fam. Zingiberaceae), en werd reeds halverwege de dertiende eeuw vanuit de westelijk van de Goudkust gelegen Grein- of Peperkust als 'grana paradisi' of 'Guinees gryn' op de markt in Europa aangevoerd. In 1250 was het simplex te verkrijgen op de markt in Lyon en midden 14de eeuw vertrokken reeds schepen uit Dieppe naar West-Afrika om melegueta aan te voeren (figuur 2).

Ondanks zijn karakteristiek en aangenaam aroma is grein later door de echte peper geheel van de wereldmarkt verdrongen. Het bruinzwarte zaad bevat het alkaloïde piperine en vluchtige olie met cineol, alfa- en bètapineen, sabineen en limoneen. In het hars van de zaadhuid komen scherp smakende hydroxyfenylalkanonen voor zoals gingerol en paradol.

Grein vond veel aftrek als specerij en als geneesmiddel. Het werd ook

(5) Algemeen Rijksarchief Brussel. Archief Oostenrijkse Geheime Raad 1720 : 1153 A en B.

(6) MICHELSSEN L., Het einde van de Oostendse Compagnie. Bijdragen tot de Geschiedenis (Antwerpen), 1937 : 28 : 128-43.

(7) Grote Nederlandse Larousse encyclopedie. Dl. 19. 's-Gravenhage : Schelkens & Giltay, 1977 : 478.

(8) EVERAERT J.G., Commerce d'Afrique et traite négrière dans les Pays Bas autrichiens. Rev. franç. d'histoire d'Outre-Mer, 1975 ; 62 : 177-185.

gebruikt om alcoholische dranken meer smaak te geven. Dat laatste nam in Engeland zulke vormen aan, dat volgens een besluit van koning George III (1718-1820) geen brouwer of bierslijter paradijskorrels in voorraad mocht hebben of gebruiken en geen apotheek het middel aan een brouwer mocht leveren, op straffe van een hoge boete (9). In de traditionele geneeskunst gebruikte men meleguetapeper bij intermitterende koortsen, maag-darmstoornissen, keelontsteking, reuma en migraine-aanvallen (10) (11). Grein is ook een van de bestanddelen van Vinum hippocraticum of Potus hippocraticus (12), een versterkende en opwekkende wijn.

Ook arabische gom en gele was waren veel gezochte farmaceutische grondstoffen. Hoewel goud allereerst een economische waarde had, vond het ook een bescheiden toepassing in de geneeskunde. Paracelsus was een voorstander van de chrysotherapie met zijn Aurum potabile. De arabieren schreven aan goud een hartversterkende werking toe (13). Pulvis anti-epilepticus sive de gutteta ; Confectio alkermes ; Confectio de Hyacintho ; Confectio aurea Alexandrina en Pulvis aureus sive Myricalis zijn enige goudbevattende preparaten uit antidotaria en farmacopees van die tijd.

HANDEL OP DE AFRIKAANSE WESTKUST

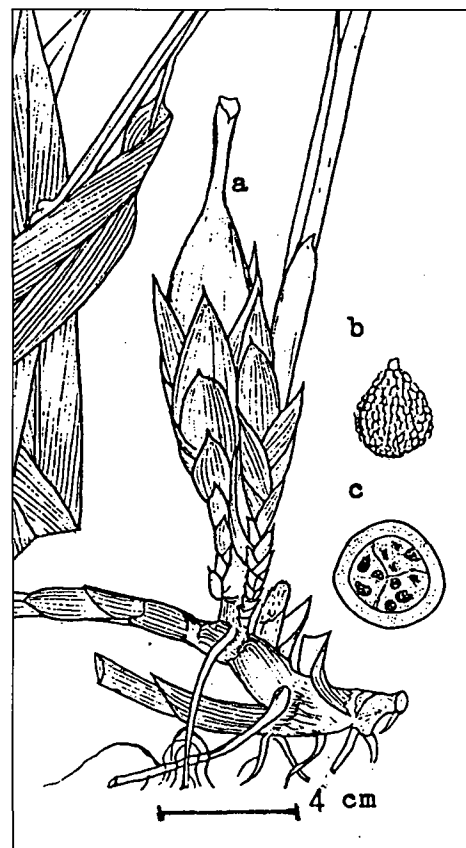
De handel in melegueta was bijzonder lucratief, maar lag grotendeels in handen van de WIC. Hoe belangrijk grein werd geacht blijkt wel uit de kaart die rond 1662 door Johannes Blaeu, speciaal voor medisch doctor Nicolaas Tulp te Amsterdam, werd gemaakt (14).

Elmina aan de Goudkust fungeerde daarbij als exportcentrum voor zendingen naar de Republiek der Verenigde Nederlanden en rond 1700 vertrokken vandaar veel schepen met grein (15). De Hollanders waren zeker niet van plan concurrenten toe te laten.

Er ontstond dan ook grote opschudding in het fort St. George d'Elmina toen directeur-generaal Willem Butler het nieuws hoorde van de Zuid-Nederlandse plannen. In een brief van november 1719 aan de bewindhebbers van de kamer Amsterdam der WIC tekent hij bezwaar aan tegen het zenden van schepen uit Oostende naar Guinea (16) (17). Butler meent dat op grond van de artikelen 5 en 6 van het Verdrag van Munster, de navigatie op de Afrikaanse kust niet was toegestaan en de Spaanse Majesteit geen rechten aan een ander kon overdragen die hij niet zelf bezat.

Het protest van Butler laat de Zuidelijke initiatiefnemers koud. Op 16 september 1718 vertrekt een driemaster hoeker genaamd *Marquis de Prié* uit de haven van Oostende met bestemming West-Afrika (figuur 3).

Een pikante bijzonderheid is dat het schip geleverd was door Abraham Teerlinck uit Vlissingen en ook de lading ruilwaren kwam uit Zeeland. Als eige-

Figuur 2. Grein of Meleguetapeper.
a) vrucht c) doorsnee vrucht
b) zaad nat. diam. ca. 3 mm.

(9) PEREIRA, J., *Beginnels der Materia Medica en der Therapie*. Dl. 2. Amersfoort : Van Bommel van Vleuten, 1849 : 184.

(10) ADJANOHOUN EJ. (red.), *Médecine traditionnelle et pharmacopée. Contribution aux études ethnobotaniques et floristiques en République Populaire du Congo*. Parijs : Agence de Coopération Culturelle et Technique 1988 : 365.

(11) LENOCH, F., KOELBING, HM., *The Regimen contra reumata of Sigismund Albicus c. 1358-1427*. Basel : Geigy, 1969 : 29.

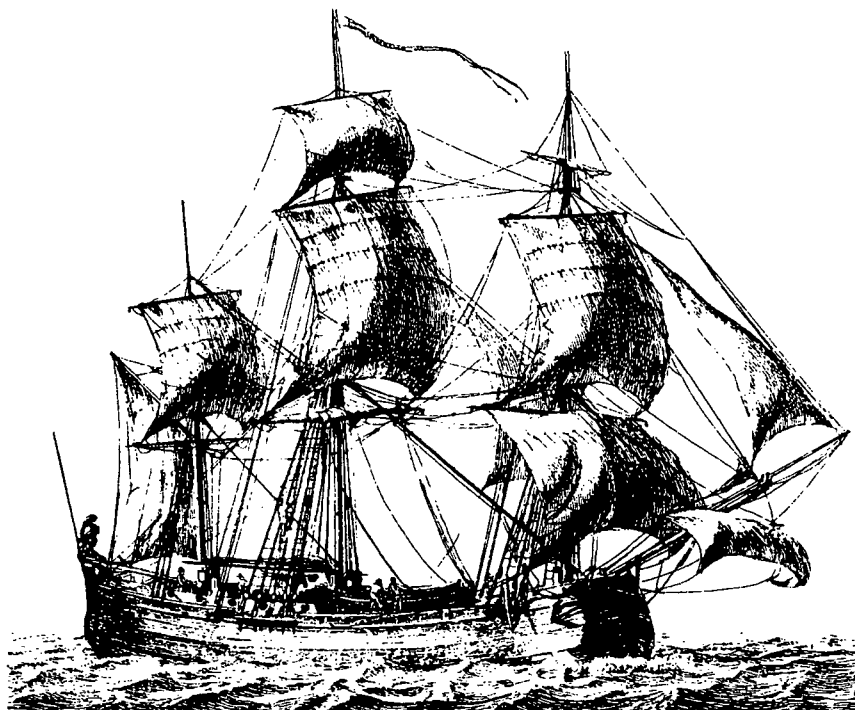
(12) *Pharmacopoeia Augustana 1564*. A facsimile of the first edition. Madison : State Historical Society of Wisconsin, 1927 : 193.

(13) VAN DEN BERG, WS., *Antidotarium Nicolai*. Leiden : Brill, 1917 : 214.

(14) BLAEU, Johannes. *Grote Atlas van de wereld in de 17e eeuw*. Lisse : Zuid-Boekproducties, 1992 : 148.

(15) RUTTEN AMG., *Geneesmiddelenvoorziening op de Nederlandse Goudkust in de eerste helft van de achttiende eeuw*. Pharm. Weekbl., 1994 : 129 (16) : 385-96.

Figuur 3.
Driemaster hoeker
zoals gebruikt voor de
Marquis de Prié

naar wordt een zekere Johan de Schonamille te Oostende genoemd. Wanneer het schip zich op 19 december 1718 bij Rio Cestos aan de West-Afrikaanse kust vertoont, wordt het prompt opgepakt door het Compagnieschip Amsterdam, naar Elmina gebracht en door Butler geconfisqueerd. In Oostende laat men zich door dat verlies niet uit het veld slaan en op 23 februari 1719 wordt opnieuw een hoeker uitgezonden, nu *La Marquise de Prié* gedoopt. Ook met dit schip loopt het slecht af, want op 27 april 1719 wordt het door het Hollandse Compagnieschip Emmenes nabij de Greinkust gepraaid. Beide schepen worden op last van de bewindhebbers te Amsterdam in mei 1720 verbeurd verklaard. De Vlaamse bemanning wordt zonder gage tewerkgesteld op verschillende Hollandse slavenschepen (18) (19). De opperstuurman gaat als gevangene met het scheepje Company naar Holland, samen met een lading ivoor, goud, 3000 pond was en bijna 70.000 pond grein. Er schijnt nog een derde schip te zijn gezonden, maar daarover is de literatuur niet eensluidend. Voor de vaart op West-Afrika betekenden de incidenten echter de genadeslag.

(16) Archief Westindische Compagnie. 's-Gravenhage : Algemeen Rijksarchief, nr. 104, 1719 : 311.

(17) Archief Westindische Compagnie, 's-Gravenhage : Algemeen Rijksarchief, nr. 105, 1720 : 6-10.

(18) Raad van Financiën. Brussel : Algemeen Rijksarchief, nr. 8603, 8604 : slavenhandel.

(19) Archief Admiraliteit. Brussel : Algemeen Rijksarchief, nr. 563, 662, 828 bemanning.

HANDEL OP BENGALen

Gedekt door het octrooi van 1722 heeft de Oostendse Compagnie ook een groot aantal tochten gemaakt naar Aziatische factorijen. Bengalen was de toenmalige economische slagader van de Aziatische handel. Daar werd vooral curcuma geladen, de wortelstok van *Curcuma longa* L., die gebruikt werd als geneesmiddel, specerij en verfstof. De meeste schepen vervoerden een retourlading van 50.000 tot 80.000 pond curcuma, naast borax en salpeter. De voornaamste vestiging hier was Banquibazar, een fort gelegen aan de oever van de Gan-

gesrivier. Het gelukte de Zuid-Nederlanders echter niet het monopolie van de Engelse en Noord-Nederlandse compagnieën te doorbreken (20). Pech en ruzies achtervolgden ook een aantal Oostendse Azië-vaarders : *de Keyser Carolus VI* kreeg in 1718 averij aan Kaap de Goede Hoop en de *Flandria* werd door de Engelsen gepraaid bij Sumatra. Intussen voelde Karel VI zich niet zo gelukkig met het door hem verleende octrooi. De hoge winsten die tussen 1724 en 1727 geboekt werden met de Aziëhandel verontrustten de koloniale mogendheden zo sterk, dat de keizer in 1727 het octrooi voor zeven jaar opschortte en het op 16 maart 1731 definitief introk, ook al in verband met concessies die hij moest doen voor Maria Theresia's opvolging. Na opheffen van het octrooi viel de GIC-vestiging te Banquibazar rechtstreeks onder de Oostenrijkse keizer. Die beloofde wel financiële en militaire steun maar kwam zijn belofte niet na. Zuid-Nederlands muntgeld moest de tot gouverneur aangestelde François de Schonamille zien te wisselen via een corrupte beambte bij de (Noord-Nederlandse) VOC. In 1744 moesten de Zuid-Nederlanders hun fort te Banquibazar onder bedreiging van inlandse troepen verlaten. Na een avontuurlijke tocht door West- en Zuid-Birma werd gouverneur De Schonamille gedood en kon slechts de tweede chirurgijn van het fort Banquibazar, Dominique Soetaert, met enkele schrijvers ontsnappen.

De Oostendse Compagnie investeerde na de opheffing nog enige jaren in het geheim in de Zweedse Bengalen-vaart. Hier kan nog vermeld worden dat in 1750 een 'Compagnie van Triëst en Fiume' werd gesticht. Deze Oostenrijkse compagnie werd gefinancierd en beheerd door de Antwerpenaar Charles de Proli (21). De compagnie kan nauwelijks als een Zuidnederlandse onderneming worden beschouwd en haar koloniale bemoeienissen, die voornamelijk op de suikerhandel waren gericht, kwamen niet tot bloei. De farmaceutische aspecten van de Oostendse expedities, de namen van de chirurgijns, de inhoud van de scheepsmedicijnkisten en de aard van de aangevoerde simplicia vragen om een nadere studie. Gegevens hierover zijn wellicht te vinden in het Algemeen Rijksarchief Brussel (Admiraliteit, Geheime raad, Raad van financiën), het Stadsarchief Antwerpen (Generale Indische Compagnie en Insolvente boedelskamer) en de Universiteitsbibliotheek Gent (Fonds Hye-Hoys - Oostendse Compagnie (22) en het Weens archief Dépêches Impériales 16.07.1735.

(20) PARMENTIER J., *De holle compagnie. Smokkel en legale handel onder Zuidnederlandse vlag in Bengalen ca. 1720-1744. Zeven Provinciën Reeks Deel 4*. Hilversum : Verloren, 1992.

(21) HOUTMAN-DE SMEDT, H., *Charles de Proli, Antwerps zakenman en bankier 1723-1786 : een biografische en bedrijfshistorische studie*. Brussel : Paleis der Academiën, 1983.

(22) Met dank aan Dr. apr. L.J. Vandewiele voor de gegevens, verzameld in de Centrale Bibliotheek van de Universiteit Gent.

RESUME

Quelques années avant la fondation de la Compagnie Impériale des Indes – mieux connue sous la dénomination de Compagnie d'Ostende – deux vaisseaux flamands étaient destinés aux côtes de Guinée sous le pavillon impérial. Les deux navires : Le Marquis de Prié en 1718 et La Marquise de Prié en 1719, vont à la recherche de produits traditionnels de troc tels que le maniguette, la cire, la gomme, l'or et l'ivoire. Cependant la Compagnie Hollandaise des Indes Occidentales fait amener chaque fois le navire à la forteresse d'Elmina, renvoie le bâtiment confisqué à Texel après avoir vendu la cargaison déchargée et retient l'équipage flamand en service forcé. Ces incidents ont donné le coup de grâce au trafic flamand direct avec l'Afrique. Il en résulte que le rôle joué par la pharmacie de bord, la composition des coffres de mer et la nature des produits semi-pharmaceutiques amenés étant peu ou pas mises en lumière.

SUMMARY

This article deals with a serious conflict between spice traders of the Northern and Southern Netherlands. Some years before the foundation of the Imperial India Company – better known under the name Ostend Company – two Flemish vessels were equipped for expeditions to the West African coast under the imperial flag. The two ships *Le Marquis de Prié* in 1718 and *La Marquise de Prié* in 1719 were looking for traditional barter products such as malegueta pepper, wax, arabic gum, gold and ivory. At the African West coast however the Dutch West India Company, who had lodges and forts along the Guinean coast, projected itself as an extremely aggressive, hostile and vindictive institution. It would use every means at its disposal to maintain its power and position. The Dutch captured and brought the vessels to the Dutch Elmina fortress, returned the seized ships to Texel after having sold the discharged cargo, and kept the Flemish crew through compelled service in the slavery trade. With these frictions the direct Flemish trade with Africa succumbed.

Further investigation is needed to evaluate the pharmaceutical aspects of the Ostend trading voyages, the names of the surgeons, the composition of the surgeon chests and the nature of the shipped semi-pharmaceutical products.

Dr. apr. A.M.G. Rutten
Eindhoven

VAN WILG TOT ASPIRINE

R. Van Severen en L.J. Vandewiele

Lezing gehouden op de bijeenkomst van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, te Kortrijk op 14 en 15 oktober 1995.

Het oude vertrouwde Aspirientje wordt weldra honderd jaar. Dat er een jubileum in de lucht hangt wordt men gewaar aan de artikelen over Aspirine, die her en der opduiken.

Het ligt in de bedoeling met deze bijdrage de boeiende geschiedenis van het ontstaan van aspirine in het kort uiteen te zetten en na te gaan wat men in de oudheid en de middeleeuwen, vooral in onze contreien, dacht over de wilg, die de grondslag van de aspirine is.

Het loont zeker de moeite om eens de weg van wilg tot aspirine te bewandelen. Vooreerst zullen we nagaan welke rol aan de wilg toegeschreven werd in de oude geneeskunde en daarna zien we hoe in de 19de eeuw in de wilg salicine werd gevonden en de verdere ontwikkeling ervan tot salicylzuur en diens acetyleringsprodukt.

DE WILG

De meeste medische auteurs uit de oudheid hebben het over de wilg gehad en zijn deugden bezongen. Zij steunden zich vooral op de verkoelende eigenschappen die hij in zich heeft. Daarom waren de voornaamste gebruiksaanwijzingen koorts, hoofdpijn, bloedspuwen en onmatige geslachtsdrift. Hippokrates, Theophrastos en Plinius hebben het erover gehad. *Dioskorides* (1) b.v. schrijft in zijn *De Medica Materia Libri Sex*, cap. CXVII (in vertaling) : *De wilg is voldoende bekend : zijn zaad, bladeren, schors en sap hebben stoppende kracht. Stukgewreven bladeren met een weinig peper in wijn gedronken is nuttig voor darmlijders en met water ingenomen maken zij dat de vrouwen niet zwanger worden. Wilgezaad in drank is nuttig voor degene die bloedspuwen. De schors heeft hetzelfde effect. As van de schors in azijn gemacereerd neemt eksterogen en wratten weg door die ermee droog in te wrijven. Het sap uit de bladeren en de schors met rozenwater in een kelk van granaatappel verwarmd, helpt tegen de oorpijn. Een decoct ervan is uitermate nuttig voor de jichtlijders, het reinigt het lichaam van huidschilfers. Men verzamele gedurende de bloeitijd het sap, dat bij insnijding uit de schors sijpelt, in de wonde wordt een sap aangetroffen dat zeer krachtig is om de stoffen die schadelijk zijn voor de ogen weg te nemen.*

Pijnstillend, bloedstelpend en contraceptief zijn dus volgens Dioskorides de voornaamste gebruiksaanwijzingen.

R. Van Severen

(1) Pedanii Dioscoridis Anazarbei De medica materia libri sex, Joanne Ruellio Suessionensi interprete. Venetiis Dominicus Lilius excudebat 1550.

Ook gedurende de Middeleeuwen leverde de wilg een courante medicijn. In ons taalgebied is *Jacob van Merlant* (2) de eerste die in de 13de eeuw over de wilg schrijft :

<i>Salix es der wilghen name</i>	
<i>een nuttelic boem van grooter vrume</i>	nut
<i>Men segghet wie dat wilgebloemen</i>	
<i>in sine spise hevet ghenomen</i>	
<i>dat hem luxurie over waer</i>	onkuisheid
<i>ne porret nemmermeer dar naer</i>	prikkelt
<i>sap gheduwet buten bloemen</i>	
<i>ende in enen dranc ghenomen</i>	
<i>dat es goet ieghen den rede</i>	koorts
<i>sine blade in watre mede</i>	
<i>ghestroiet omtrent hem die legghet</i>	
<i>in beeter sucht enties pleghet</i>	koorts
<i>het vercoelt die quade lucht</i>	
<i>die dar es vander grooter sucht</i>	ziekte

Jacob van Merlant weet dus, dat de wilg alle hitte van koorts en geslachtsdrift bestrijdt en dat zijn bladeren kunnen gebruikt worden om de ziekenkamer te bekoelen en te verfrissen.

Ook de *Herbarijs* (3), een Middelnederlands handschrift uit 1351 erkent de vele deugden van de wilg.

Salices of salix dats die wilge.

Schorsen, bladeren en bloemen worden in de medicijnen gebruikt. Als aanwending wordt vermeld, dat de schorsen nuttig zijn bij darm- en maagkwalen, om huidschilfers te verwijderen en om wratten en eksterogen weg te nemen. De bladeren zijn koorts- en hoofdpijnwerend en nuttig voor al wie de geslachtsdrift wil bekoelen : *Ende jeronimus seit dat meesters seggen die scriven van naturen ende van cruden : so wie die bloemen nut met wiwatere, alle hitte van luxurien vercoelt in hem ende bine wint nemmermeer kint.*

De H. Hieronymus van Stridon (ca. 347-419) kent dus ook de anti-conceptionele werking van de wilg. Dat zal vermoedelijk de reden geweest zijn waarom de heilige abdis *Hildegard van Bingen* (4) met de wilg niet fel opgezet was : *De Wida. Die Weide. Sie ist ein Sinnbild der Laster, «vitia». Für den Menschen ist sie wenig nützlich, blosz für einige äusserliche Dinge kann man die gebrauchen.*

De *Circa instans* (5) is een werk van de Salernitaanse arts Platearius rond 1140. Er bestaat een Middelnederlandse versie van uit de 14de eeuw. Hier ook is een hoofdstuk gewijd aan de wilg : *Salix dats wilghe. Die scortse, blade ende bloemen stin nutte ter medicinen.*

Tsap utten bladen ende ut den blomen gheparst ende te gheven drincken benemet suaerheyt des hoeft van hetten.

(2) M. GYSSELING, *Corpus van Middelnederlandse teksten* (tot en met het jaar 1300). Reeks II, Deel 2 *Der naturen bloeme*. Nyhoff 's-Gravenhage 1981, p. 336.

(3) L.J. VANDEWIELE, *De «Liber Magistri Avicenne» en de «Herbarijs» Middelnederlandse handschriften uit de XIVe eeuw*. Brussel 1965.

(4) Hildegard von BINGEN, *Naturkunde, das Buch von dem inneren Wesen der verschiedenen Naturen in der Schöpfung*. Erläutert von Peter Riethe, Salzburg 1959, p. 74.

(5) L.J. VANDEWIELE, *Een Middelnederlandse versie van de Circa instans van Platearius naar de hss Portlant, British Museum (XIVe eeuw) en Universiteitsbibliotheek te Gent (XVe eeuw)*. Sanderus : Oudenaarde 1970, p. 256.

De wilg is dus goed tegen koortsige hoofdpijn. Nog andere deugden van de wilg worden beschreven en het hoofdstuk eindigt aldus :
wylghen twyghe ende blade mit couden water besprenghet ende omtrent die ghone gheleyt die inbeten cortsen ligghen, soe vercouden sy die lucht.

De eerste gedrukte herbaria in de Nederlanden waren de Herbarius Latinus 1483 en de Herbarius in latino cum figuris (6) door de Leuvense drukker Jan Veldener gedrukt. Er bestaan hiervan verscheidene vertalingen in het Nederlands : Leuven, Jan Veldener 1484, Antwerpen, Willem Vorsterman ca. 1500, Antwerpen, Govaert Back 1511.

Hierin wordt vanzelfsprekend een hoofdstuk gewijd aan de wilg.

Wilghe of Salix. De krachten van bladeren, schorsen, vruchten en sap worden opgesomd : *stopt tegen colicam, verbiedt die ontfanginge, tegen bloet spouwen, suwert dat hoeft van die scellen, veecht die ogen benemende hoer duisternisse, met eeck (azijn) gemingt verdriefft die werten der herdicheyen ende puysten die int lichaem sijn, teghen die pijn der ooren, teghen dat bloet cacken, teghen die hitte des cortse. Die blayers in die camer daer die sieke van den cortse gheleyt ghespraeyt vercoelen.*

Ook *Den groten herbarius met al sijn figueren Die ortus sanitatis ghe-naemt is* (7).

1514 heeft het over de wondhelende werking van de wilg en de verfrissende invloed van de wilgebladeren in de ziekenkamer : *Wilghe.Dat.CCC.Ivij, capit(tel).*

Ende hier omme worden dese scorssen ghebesicht tot loopende ende vuchtighe sweringen aent lijf aen welcke plaetsen dat si zijn maer die bladeren ende bloemen worden ghebruiket tot die Unguenten oft salven die droghe makende zijn. Die scorssen van wilghen gebrant ende ghepolveriseert ende met azijn ghemencht helpen tot alle wonden alsse met eenen doecke daer overe ghestreken ende gheleit worden...

Die seere grote hitte heeft sal in zijn camere ront om hem stroeyen wilghen bladeren, want dese vercoelen bequamelic den heeten tijt des somers...

In het *Cruydt-Boeck van Dodoens* (8) vinden we al de krachten en eigenschappen van de wilg terug, die oudere schrijvers voor hem er aan toegeschreven hadden, inbegrepen het verfrissen van de ziekenkamer en de anticonceptionele werking.

Men pleeght de bladeren, mitsgaders de groene ende versche tacken in de kameren ende omtrent de bedsteden van de krancken seer nuttelijck te stroyen ende langhs den vloer te spreiden, als die met een heete brandende kortse bevanghen zijn.

Dodoens weet ook dat *groene bladen klein gestoten omtrent de schamelycke leden gheleydt of ghebonden, doen de quade lusten ende vleeschelycke begheerten vergaen ; de selve alleen, oft met water inghenomen, maecken dat de vrouwen niet en ontfanghen.*

In de 17de eeuw is het geloof in de wilg nog altijd even groot. Zo lezen we b.v. in *De Nederlandtse Herbarius of Kruidt-Boeck van Petrus Nylandt* 1673 (9) over zijn *medicinael gebruyck bij Bloet-spouwen, bloet-braecken, bloetganck, overtollige maentstonden en andere Vrouwelijcke vloedten... tegen wratten en*

(6) L.J. VANDEWIELE, *Den Herbarius in dyetsche en de verwantschap met Herbarius Latinus en Herbarius in latino cum figuris*. Biologisch Jaarboek Dodo-naea XXXIII (1965), p. 479-514 - *Den herbarius in dyetsche* (Antwerpen ca. 1500) Fascimile. De Backer, Gent, 1974.
(7) *Den groten herbarius met al sijn figueren Die ortus sanitatis ghe-naemt is*. Desen boeck is gheprint in die vermaerde coopstadt van Antwerpen bi mi Claes de Grave in onser lieven vrouwen pant Bi dye Camerpoorte Int iaer ons heeren .M.CCCCC ende xiiij. Den. xvij. dach van Junius. Cum Gratia et Privilegio.

(8) *Cruydt-Boeck Remberti Dodonaei*. T'Antwerpen Inde Plantijnsche Drucke-rij van Balthasar Moretus M.DC.XLIV.

(9) *De Nederlandtse Herbarius of Kruidt-Boeck* door Petrus Nylandt. t'Amsterdam, By Marcus Doornick, 1673, p. 29.

exteroogen, tegen colijck of Buyckpijn, tegen pijn der ooren.

Zelfs in de eerste helft van de 19de eeuw was de wilg nog altijd een zeer geprezen geneesmiddel tegen de koorts en onmatige geilheid, niettegenstaande men reeds over de kinine beschikte.

Zo lezen we bij *L.A. Delathauwer* (1849) (10) onder het hoofdstuk WILG, Wilgenboom, Teenboom, Rijsboom, in 't fransch Saule, in 't latijn *Salix* : *De gemeene Wilgenboom bezit zeer veel heilzame krachten en is nuttig in de geneeskunde ; ten eerste, de jonge takjes en bladen door afkooksel gedronken, zyn zeer dienstig voor den buikloop en de bloedspuwing, alsmede voor het verhit bloed en onmatige geilheid ; de bladen in de voetbaden gedaen, zyn zeer nuttig voor de vermoeide menschen, want zy verwekken den slaep en eene zoete rust. De fyne schors van den Wilgenboom kan zeer wel den Kina vervangen ; zy wordt sedert veel jaren in de gasthuizen gebruikt, daer de ondervinding heeft bewezen dat zy een koortsenverdruyend middel inhoudt. Sedert eenigen tyt hebben de kunstscheiders een bitter doorschynend poetijer uit de schors getrokken, die volgens sommigen dezelfde deugden als de Kina bezit, en heden onder den naem van Salicine bekend is. Voor dat de Kina van Amerika was ontdekt, was die Wilgeschors zeer vermaerd als een der krachtigste middels om de koorts te verdruyen ; diesvolgens heeft zy altoos hare nuttigheid in de geneeskunde gehad.*

Bemerken we terloops dat Delathauwer evenmin als Peter Nylandt een eeuw te voren, de wilg als een agens dat de conceptie verhindert vermeldt. Dit bespaarde hen, in de sfeer en de denkwereld van die tijd, ongetwijfeld veel narigheid.

SALICINE

Het feit dat *Apr. F.W. Sertürner* (1783-1841) in een mededeling in alle eerlijkheid de 56 mislukte pogingen beschreef, die aan de ontdekking van de morfine in 1804 voorafgegaan waren, bracht in de apothekerswereld van die tijd, een kettingreactie op gang. Velen voelden zich geroepen om in hun laboratorium op zoek te gaan naar het of de werkzame bestanddelen in bepaalde planten.

Pelletier en Caventou, de twee apothekers die te Parijs samen gestandbeeld staan, analyseerden de wilgeschors maar waren nog niet in het reine gekomen met de rode gomachtige substantie, die zij er uit getrokken hadden. *Apr. Fontana* uit Lazisa bij Verona was de eerste die in 1825 uit wilgeschors een welbepaalde vegetabele substantie isoleerde, die hij salicine noemde (naar salix, de wilg).

Een Franse apotheker *Leroux* uit Vitry-le-François (Marne) kristalliseerde dezelfde stof uit in 1827. *Apr. Johann Andreas Buchner* (München 1783-1852), die als chemicus reeds naam gemaakt had, vond in 1828 eveneens in de wilgeschors de salicine en hechtte er zijn naam aan, zoals hij zijn naam verbonden heeft aan de ontdekking van solanine in de aardappel, nicotine in het tabakszaad, berberine in de wortel van zuurbes en aesculine in de schors van paardekastanje, enz. Nog andere apothekers hebben zich met de ontdekking van de salicine beziggehouden.

(10) L.A. DELATHAUWER, Het Belgische Kruidboek of de Gentsche Hovenier. Gent : H. Hoste, 1849, Vierde Deel, p. 183.

den o.a. *Herberger* uit Straatsburg en *Rigatelli* uit Verona. De geneesheren van Verona en weldra ook Franse en Duitse geneesheren schreven dit nieuw anti-koortsmiddel voor, dat dienegevolge door het Institut de France als dusdanig werd aanvaard in 1831 (11).

SALIGENINE - SALICYLZUUR

Spijts alles bleek de salicine als koortswerend middel niet opgewassen tegen de kinine. De argumentatie, dat salicine een inlands geneesmiddel is, goedkoper, onvervalst, minder bitter om in te nemen, enz. liet toch een ontevredenheid na en er werd verder geëxperimenteerd.

De chemicus uit Pisa *Raffaele Piria* (1815-1865) gelukte er in 1838 in salicine door hydrolyse te splitsen in glucose en saligenine. En zoals Sertürner de alkaloïdchemie op gang had gebracht, zo gaf Piria de eerste stoot aan de glycosidenchemie.

De nieuwe stof, het saligenine, bleef echter nutteloos als koortswerend middel en Piria zocht verder. Hij stelde vast dat saligenine door oxidatie overgaat in salicylzuur. Dit was een grote ontdekking vooral omdat uitgaande van salicylzuur allerhande nieuwe stoffen konden tot stand komen : in 1876 Natriumsalicylaat, in 1886 door M. von Nencki (1847-1901) fenylsalicylaat (salol), in 1843 door Auguste Cahours (1813-1891), methylsalicylaat (oleum Gaultheriae, wintergroenolie), salicylamide, PAS (para-aminosalicylzuur) en voornamelijk het glansnummer, het acetylsalicylzuur.

ACETYLSALICYLZUUR

De Haan en *Handovsky* (12) schrijven over acidum acetylsalicylicum : «Zeker naast kinine het meest algemeen gebruikte en tot in de verste hoeken der aarde doorgedrongen geneesmiddel, dat zijn reputatie dankt, behalve aan de grootscheepse reclame, aan een drietal factoren : de goedkoopste, de onschuldigheid en de algemeen ervaren baat zowel bij bestaande als denkbeeldige kwalen.»

Felix Hofmann (1868-1946), zoon van de beroemde Duitse scheikundige August Wilhelm Hofmann, professor aan de universiteit van Bonn en daarna van Berlijn (13) was in dienst bij de laboratoria van de Farbenfabriken vorm. Friedrich Bayer en C^o te Wuppertal. Hij deed de acetylering van het salicylzuur over. De acetylering was in 1853 door de chemicus *Charles Frederik Gerhardt* (Straasburg 1816-1851) reeds verricht maar die had de verkregen stof nog niet in voldoende zuivere en houdbare vorm verkregen. Dit gelukte aan Felix Hofmann in 1897.

Het Bayer Imperium liet op 6 maart 1899 het nieuwe geneesmiddel deponeren en bracht het in de handel onder de naam ASPIRIN.

De A staat voor Acetyl en spirin stamt van *Spiraea ulmaria* L., olmkruid, moeras-spiraea, (Fr. Reine des prés), een kruid dat van oudsher gebruikt werd bij jicht en reumatische aandoeningen. Het bevat een etherische olie, bestaande o.m. uit sali-

(11) Victor GUIBERT, Histoire naturelle et médicale des nouveaux médicaments introduits dans la thérapeutique depuis 1830 jusqu'à nos jours. Brussel 1865, p. 110.

(12) H.R.M. de HAAN en H. HANDOVSKY, Pharmacotherapie. Leiden, 1952, p. 505.

(13) V. EVRARD, De organische zuivere stoffen der Belgische Pharmacopee IV, 4. Acidum Acetylsalicylicum. Pharmaceutisch Tijdschrift, 14 (1936), p. 3.

cine, verder methylsalicylaat en vrij salicylzuur. In het Duits wordt salicylzuur Spirolsäure genaamd, vandaar de vlotte naam ASPIRIN.

Eerst werd Aspirin Bayer in poedervorm verkocht, daarna perste men er comprimés van en werd het onder deze vorm in de handel gebracht. Naar het schijnt zou Aspirin Bayer de eerste farmaceutische specialiteit zijn, die onder deze vorm in de handel werd gebracht. Het was qua dosage alleszins een vooruitgang.

Zo is de Aspirine haar zegetocht begonnen. Het lijkt er niet naar dat de 100-jarige een spoedige dood tegemoet gaat want de laatste tijd werden haar, behalve de pijnstillende en koortsverjagende eigenschappen, nog andere indicatiegebieden toegeschreven. Men weet nu dat zij nuttig is voor patiënten met angina pectoris, haar deugdelijkheid tegen hartinfarct wordt erkend, ze verhindert het klonteren van de bloedplaatjes (thrombocyten), zij is nuttig tot het afremmen van de vorming van prostaglandines.

Het lijkt erop dat de Chinese geneeskunde gelijk krijgt, waar men de wilg (Chinees LIEOU) aanziet als een symbool van lang leven en hoge ouderdom, reden waarom hij een van de ingrediënten uitmaakt van hun levenselixir (14).

Zo zet het aspirientje, nu ook onder nieuwe dispenseervormen als bruistabletten en kauwtabletten, zijn nooit geëvenaarde zegetocht voort, als kind van de wilg.

Museum voor de Geschiedenis van de Farmacie
RUG, Faculteit Farmaceutische Wetenschappen,
Harelbekestraat 72, 9000 Gent.

(14) Medegedeeld door Apr. L. De Causmaecker.

LA SALUBRITE DES HOPITAUX APRES LA REVOLUTION

L. De Causmaecker

Lezing (nr. 7) gehouden op het Congressus Internationalis Historiae Pharmaciae te Parijs, in Val de Grâce, op 27 september 1995.

Esculape n'étant plus, Pasteur n'étant pas encore, la pharmacie hospitalière, après la Révolution Française, se trouvait dans un cul-de-sac. Malgré les progrès, au siècle de la déesse Raison, l'aménagement des hôpitaux piétonnait dans les ténèbres de l'ignorance. Surtout les mesures de salubrité, dans les salles habitées par les malades, présentaient des défauts fâcheux. En effet, les moyens mécaniques n'étaient pas suffisants. De même que les brûle-parfums, qui, au lieu d'anéantir, masquaient les mauvaises odeurs et ne donnaient qu'une sécurité perfide. Assurément, au début du XIXème siècle, le sens du mot 'infection' était restreint (1). On considérait l'infection comme la communication d'une mauvaise odeur qui répandait la corruption d'un corps sur les autres. Ainsi l'infection répandait une puanteur contagieuse. Donc, la désinfection se bornerait à chasser les vapeurs infectes. Il faudrait, comme Montaigne l'avait suggéré «Aux grands maux, les grands remèdes». L'élimination des émanations délétères exigeait les moyens chimiques. Dans ce but, on admettait comme avantageux, l'évaporation du vinaigre en bouteille à large goulot, tandis que l'on déconseillait d'en arroser les salles, de même qu'il fallait renoncer à le brûler sur une pelle rouge. Il est d'autant plus bizarre que dans le «Codex Pharmaceutique à l'usage des hospices civils, publié par ordre du Ministère de l'Intérieur, en l'an XII, 1803 (2), le fameux A.A. Parmentier préconisait une méthode draconienne, qui, à présent, en quelque sorte, paraît drolatique. En principe une salle de rechange était la condition requise pour l'application d'un système, qui était une découverte contemporaine. Quand les malades étaient évacués, on disposait au milieu de la salle un fourneau sur lequel on plaçait une capsule de grès contenant 300 g de sel (anciennement appelé muriate de soude). Ce chlorure de soude était légèrement humecté. On fermait la salle hermétiquement, on retirait les instruments chirurgicaux de fer. Par contre, on étalait des matelas les couvertures et les vêtements. Après avoir allumé le feu, on versait sur le sel 150 g d'acide sulfurique à 66° Baumé. Aussitôt on se retirait en fermant rapidement la porte. Une demi-journée plus tard on pouvait ouvrir les fenêtres. Un courant d'air devait emporter les restes du gaz. La salle était sanifiée. Les malades pouvaient rentrer. La réaction chimique qui eut lieu se formule par $2 \text{NaCl} + \text{H}_2\text{SO}_4 = \text{Na}_2\text{SO}_4 + 2 \text{HCl}$. Le mouillement du sel renforçait la réaction exothermique, d'où s'échappait le soit-disant produit actif «esprit de sel». La pharmacodynamie de nos jours nous apprend que l'acide chlorhydrique est un escharotique qui brûle les tissus vivants ; très irritants et corrosifs, les vapeurs méphitiques peuvent produire la suffocation. Imaginez vous qu'en pratique beaucoup d'hôpitaux étaient dépourvus de salle de rechange. Dans la salle où les malades séjournaient, cette même méthode était employée avec une variante amadouée. Au lieu de verser l'acide sulfurique en une seule

(1) Dictionnaire universel des synonymes de la langue Française. Paris 1816. N° 660.

(2) Codex Pharmaceutique à l'usage des Hospices Civils, du secours à domicile et des prisons, publié par ordre du Ministère de l'Intérieur. Par A.A. Parmentier de l'Institut National de France. Paris, chez Mequignon. An XII-1803, p. 322-326.

(3) La Fontaine. Fables. Livre VII-1. Les animaux malades de la peste.

fois, on ne le mettait que par petites portions. On promenait le petit réchaud dans la salle jusqu'au pied du lit des malades. En prenant cette précaution, le gaz ne s'échappait que succesivement et lentement. On attestait que les malades n'en étaient point incommodés. A en croire La Fontaine : «Ils n'en mouraient pas tous, mais tous étaient frappés» (3). Les deux siècles à peine, qui nous séparent de cette pratique aberrante, nous font réfléchir à la pensée de Pasteur : «Sur le terrain de l'observation, le hasard favorise l'esprit vigilant.»

Apr. L.M.J. De Causmaecker
Lokeren

Bijeenkomst gehouden te Kortrijk op
14 & 15 oktober '95

POLITIEKE APOTHEKERS IN DE REVOLUTIETIJD einde 18de - begin 19de eeuw

A. Van den Abeele

Overgenomen uit «Brugge die Scone», 1995 ; 16 (1) : 13-15.

**Foto's uit «Officina Antiqua» - Apr. Guy Gilijs
(Gent, Museum voor Volkskunde)**

Zijn apothekers voorbestemd voor politieke activiteiten ? Misschien niet méér dan andere beroepen, hoewel we in Brugge momenteel toch drie apothekers-politici tellen.

In de revolutietijd omstreeks 1800 traden ook enkele apothekers op de voorgrond.

In die tijd was de stad Brugge ingedeeld in zes kwartieren of «zestendenen». Aan het hoofd van ieder zestendeel stond een hoofdman. Ieder kwartier was ingedeeld in wijken, met telkens een wijkmeester en een adjunct aan het hoofd. De wijkbewoners, althans de notabelen onder hen, verkozen zelf wie ze in deze functie wilden, met dien verstande evenwel dat het stadsbestuur hun keuze moest goedkeuren. In de verkozenen stelden de bewoners hun vertrouwen om in die onrustige tijden waakzaam te zijn en de orde in de wijk te handhaven. In de revolutionaire periode werd om de haverklap een nieuw regime geïnstalleerd : de Brabantse Omwenteling (1790), de eerste Oostenrijkse restauratie (december 1790 - november 1792), de eerste Franse overheersing (november 1792 - maart 1793), de tweede Oostenrijkse restauratie (maart 1793 - juni 1794) en de tweede Franse overheersing (vanaf juni 1794). Telkens werden nieuwe hoofdmannen en wijkmeesters verkozen.

APOTHEKERS ALS WIJKMEESTERS

De apothekers bleken het vertrouwen van hun medeburgers ruim te genieten. Van de zeventien apothekers die de stad toen telde, werden er elf over de periode 1789-1794 één of meerdere keren tot wijkmeester verkozen. Het waren : Jacques Van de Walle (Langestraat), Pierre Pauwels (Katelijnestraat), Jacques Clinckaert (Moerstraat), Jan Lameire (Ezelstraat), Charles Ryelandt (Beursplein), P. Cordier (Gouden Handstraat), Frans De Corte (Kandelaarstraat), Valentin De Breuck (Oude Burg), Jacques Rabaut (Philip Stockstraat), Dominique Devos (Zuidzandstraat) en De Latter (Vlamingstraat). Deze De Latter bracht het tot gemeenteraadslid tijdens de tweede Oostenrijkse restauratie.

Hun verkiezing had weinig of geen politieke betekenis en hield niet in dat ze het regime van het ogenblik gunstig gezind waren. Ze genoten gewoon het vertrouwen van hun burens. Wél betekende hun aanstelling dat ze toch min-

Uit «Officina Antiqua»

stens niet als tegenstanders beschouwd werden door de bestuurders van het moment, zoniet zou het stadsbestuur hun verkiezing niet goedgekeurd hebben.

CHARLES RYELANDT (1722-1798)

Eén van de wijkmeesters tijdens de Brabantse Omwenteling was apotheker Charles Ryelandt. In 1722 in Brugge geboren, behoorde hij tot een familie van kaarsenmakers en tingieters. Jacobus Ryelandt (1675-1745), de vader van onze apotheker, was kaarsenmaker.

De oudste zoon van Jacobus, François Ryelandt (1709-1774), werd edelsmid en produceerde talrijke elegante zowel religieuze als profane kunstwerken, waarvan er nog heel wat in de Brugse kerken en musea te bewonderen zijn.

De tweede zoon, Joseph Ryelandt (1712-1783), werd tingieter en had twee zoons : Bernard, die kaarsenmaker werd, en Jacobus (1745-1805), die tingieter werd. Deze Jacobus was de vader van Louis Ryelandt – Van Naemen (1787-1867), vele jaren directeur van het Sint-Juliaansgesticht en wonend Oude Burg, in het onlangs door het Christelijk Ziekenfonds gerestaureerde herenhuis. Via zijn dochter Louise (1835-1916) kwam het mooie huis, met de orangerie op de Dijver, in bezit van de familie de Halleux. Zijn zoon, advocaat Louis Ryelandt (1841-1877), had o.m. als kinderen Louis Reyelandt (1867-1954), die schepen van Brugge werd en voorzitter van het OCMW ; Joseph Ryelandt (1870-1965), de bekende Brugse componist, en Idesbald, die prior werd in de abdij van Maredsous. De laatste naamdrager in Brugge is mevrouw Georges Janssens de Bishoven-Ryelandt, dochter van schepen Ryelandt, die hopelijk op 20 november aanstaande haar honderdste verjaardag zal mogen vieren.

Charles Ryelandt was dus de derde zoon van Jacobus Ryelandt. Hij werd apotheker en vestigde zich op het Beursplein. Hoewel hij al de vijfenzestig voorbij was, kwam hij in de ban van de revolutionaire ideeën.

Toen de Franse troepen in november 1792 voor het eerst Brugge bezetten, liet Ryelandt zich inschrijven als lid van de «Jacobijnse club», de vereniging van de revolutiegezinden. Bij het overwegend jonge publiek van deze club was de toen zeventigjarige Ryelandt de ouderdomsdeken. Erg actief was hij niet. Wél kreeg hij een overheidsfunctie als lid van het voorlopig stadsbestuur. Hij werd er ingedeeld in het «militair comité», samen met een pottenmaker, een timmerman, een kruidenier, een wever en een ex-edelman. De dagboekschrijver Jan Van Hese maakte zich vrolijk over dit groepje «uitzonderlijke experts in de krijgskunst». Op 13 februari 1793 werd Ryelandt «wethouder» in een vernieuwd stadsbestuur.

Toen de Oostenrijkers enkele weken later weer aan de macht kwamen, trok hij zich stilletjes in zijn officina terug. Maar toen kwamen de Fransen terug en nu voor lange tijd.

Op 22 januari 1795 werd een nieuw stadsbestuur aangesteld en werd de tweeënzeventigjarige Ryelandt de eerste «maire» of burgemeester van het Franse regime. Ryelandt moest de bevolking warm maken voor de «nieuwe orde» en dat liep niet van een leien dakje. Zijn voorganger onder het Ancien Regime, burgemeester Robert Coppieters, noteerde met leedvermaak hoe het verliep.

Zo beschreef hij de plechtigheid die op 7 oktober 1795 de inlijving van het departement van de Leie in de Franse Republiek moest vieren. Omringd door tweeëndertig maagden, was burgemeester Ryelandt met zijn schepenen een tribune opgeklauterd die midden op de Markt was opgesteld. Nadat een proclamatie was voorgelezen, hadden Ryelandt en zijn assistenten met hun hoeden gezwaaid en geroepen «Leve de Republiek». Op enkele uitzonderingen na was de bevolking stilzwijgend blijven toekijken. Een tweede document werd voorgelezen, weer gevolgd door hoedengezwaai en gejuich, maar weer zonder reactie. Ryelandt deed grote inspanningen om het volk tot enthousiast geroep te brengen, maar tevergeefs. Het enige wat de Bruggelingen er goed aan vonden, was dat men wijn liet aanrukken, die gratis werd uitgedeeld. Ryelandt en zijn bestuur trokken daarop naar het Landhuis van het Vrije om er op stadskosten aan tafel te gaan.

Veertien maanden bleef Ryelandt zijn functie uitoefenen. In maart 1796 werd een nieuw bestuur aangesteld, waar hij geen deel meer van uitmaakte. Hij verdween uit het publieke leven en overleed in 1798 : hij was zesenzeventig geworden.

FRANÇOIS MICHOT (1755-1823)

Was Charles Ryelandt, gezien zijn leeftijd, zowat een vaderfiguur tijdens de revolutietijd, dan was zijn beroepsgenoot Michot van een heel ander type. Hij woonde in de Vlamingstraat en was getrouwd met Maria Dela Cauwe, van wie hij evenwel gescheiden was.

Zijn naam vinden we voor het eerst vermeld in 1787, toen hij lid werd van de schuttersgilde Sint-Joris. Dit betekent dat hij zich aansloot bij de burgers die in de volgende onrustige maanden een belangrijke rol speelden bij de ordehandhaving, zowel vóór als tijdens de Brabantse Omwenteling.

Michot was dus zeer waarschijnlijk een voorstander van die onafhankelijkheidsstrijd, maar zoals velen keerde hij zich tegen de gangmakers ervan, toen het op een fiasco uitliep. Vooral leden van de reguliere en seculiere geestelijkheid hadden de revolutie sterk gesteund en werden nu negatief beoordeeld. Michot werd zelfs door de politie op het matje geroepen omdat hij in het publiek had verklaard dat er weldra «papenvlees» gegeten zou worden.

Tijdens de eerste Oostenrijkse restauratie hield hij zich gedeisd, maar

hij volgde met grote belangstelling de revolutionaire evolutie in Frankrijk. Toen de Franse troepen op 11 november 1792 Brugge binnenvielen, ontpopte hij zich tot één van de hevigste aanhangers van het nieuwe regime. Hij werd natuurlijk lid van het «Genootschap der Vrienden van Eendragt, Vrijheid en Gelijkheid», de zogenaamde «Jacobijnse club», was er zeer actief en werd er zelfs president van.

Michot nam in alles steeds de extreemste stellingen in. Zo schreef hij op eigen houtje naar de Franse minister van buitenlandse zaken, Charles Lebrun, om hem aan te moedigen de guillotine naar België te brengen, teneinde de tegenstanders van de revolutie een kopje kleiner te maken.

Uit «Officina Antiqua»

Samen met drie andere «clubisten» schreef hij ook een pathetische brief naar de «Jacobyne club» in Parijs om te bedanken voor de bevrijding van Brugge en om hulp en steun te vragen vanwege de «société mère».

Hij was dan ook een vurig voorstander van de aanhechting van onze gewesten bij Frankrijk en was één van de organisatoren van de «volksstemming» die hierover in de Onze-Lieve-Vrouwekerk werd gehouden. Hij vertoonde zich ook als één van de meest anticlericale onder de clubleden. Zo had hij het in een redevoering over de «Heilige Pylaerbyters» en over de «Geldgod van de priesters» en sprak hij smalend over de kloosterlingen die de gelofte van armoede hadden afgelegd maar toch rijkelijk leefden. Ook tegen de keizer en alles wat des keizers was, trok hij heftig van leer.

Hoezeer hij zich ook inzette, toch kon Michot het vertrouwen van zijn medeburgers niet verkrijgen. Toen op 1 december 1792 een nieuw stadsbestuur verkozen werd, gaven de Bruggelingen overwegend hun steun aan gematigde notabelen. Michot viel uit de boot en was er woedend over. Als troostprijs werd hij wat later aangesteld als één van de vertegenwoordigers van het Brugse Vrije, maar niet voor lang, want begin maart 1793 waren de Oostenrijkers terug. Net als andere hevige «clubisten» vluchtte Michot naar Rijsel. In mei daarop kwam hij stilletjes weer naar Brugge, rekenend op de algemene amnestie die keizer Leopold had toegezegd. Hij werd niettemin

aangehouden, maar kwam weldra op borgtocht vrij.

In juni 1794 waren de Fransen terug en Michot kon jubelen. Net als zijn collega Ryelandt werd hij in januari 1795 tot lid van het nieuw stadsbestuur benoemd en werd hij derde schepen. Hij bleef dit tot in maart 1796.

Had hij nadien genoeg van de politiek ?

Toen in 1797 een nieuw nogal radicaal stadsbestuur werd aangesteld, werd hij opnieuw tot schepen benoemd, maar hij weigerde.

De Brugse patriciër Joseph Van Huerne de Puyenbeke had geen hoge dunk van Michot. Onderaan op een hevig anticlericaal pamfletje dat hij in zijn verzameling revolutiedrukwerken bewaarde, schreef hij : *«Den auteur deser aenspraecke Franx Xaverius Michot apotheker, heeft dikwijls verandert van gedachten. Dan kerkelijk als een pylaerbyter, dan vry geestigh sig distinguerende buyten anderen, immers zonder vaste gevoelens, dan fransch, nu (in 1799 wanneer ik die nota maeke) is hij keizers, sig publiek soo manifesterende in de coffé-huysen. Wat hij voorders worden sal is mij onbekent...»*

«Keizers» wou in 1799 zeggen dat hij opnieuw Oostenrijksgezind was geworden.

Later werd Michot weer fransgezind en zelfs Bonapartist, ook nadat Napoleon van het toneel was verdwenen en onze provincies met Nederland werden verenigd. Toen er in 1820 oproer was in Frankrijk en er hoop rees dat men de Bourbons omver zou werpen en Napoleon weer aan de macht zou kunnen komen, volgden de Brugse fransgezinden de toestand op de voet. Ze ontmoetten mekaar voor discussie en samenzwering in «Den Hollander» (de huidige «Duc de Bourgogne») op de kleine Vismarkt. François Michot was er één van de woordvoerders. Zoals men weet, kwam er niets van, bleef Napoleon op Sint-Helena en bleef het Verenigd Koninkrijk voortbestaan tot aan de Belgische revolutie in 1830.

De laatste jaren van zijn leven was hij geen apotheker meer. In 1823 kwam hij aan een ongelukkige dood. Men vond zijn lichaam in de «buitenwal» op Sint-Kruis. Ongeval of zelfmoord ?

IGNACE ROELS (1757-1822)

Onder derde actieve apotheker in die tijd heette Ignace Roels. Hij was één van de zoons van de zeepzieder, kaarsengieter en kruidenier Joseph Martin Roels.

De familie Roels telde in de 18de en 19de eeuw talrijke actieve en vooraanstaande vertegenwoordigers in Brugge. Onder hen waren er brouwers, kruideniers, zeepzieders, kaarsenmakers, leerlooiers, wijnstekers, enz.

Vanaf het einde 18de eeuw stuurden ze sommige van hun zonen naar de universiteit. Zo was er Olivier Roels (1766-1840), die advocaat werd en in Brugge een belangrijke rol zou spelen tijdens de opeenvolgende revolutieperiodes. Hij eindigde zijn loopbaan als griffier van de provinciale staten van West-Vlaanderen en werd in 1830 afgevaardigde in het Nationaal Congres.

Zijn zoon, Florimond Roels (1804-1877), werd provinciaal griffier van West-Vlaanderen. De broer van Olivier, de handelaar Jacques Roels (°1768), werd gemeenteraadslid van Brugge en voorzitter van de Kamer van Koophandel. Diens vrouw, Catherine Bertram, was de dochter van Jacques Bertram-Baudeloot (1764-1826), afkomstig uit Nieuwpoort, één van de voornaamste revolutie- en fransgezinde handelaars van zijn tijd. De dochter uit het gezin Roels-Bertram, Mathilde

Roels (1826-1899), trouwde met Charles de Schietere de Lophem (1827-1894), van wie de Brugse tak van deze familie afstamt.

Ignace Roels was een neef van Olivier en Jacques Roels. In de revolutietijd manifesteerde hij zich nog luider dan zijn neven. Priester Jan Van Hese beschreef hem als «één van de voornaamste redenaars en boegbeelden van de Jacobijnse club». Het bracht hem nog minder ver dan zijn collega Michot. Tijdens de eerste Franse overheersing was hij alleen maar kortstondig stedelijk commissaris en nadien niets meer.

Vanaf 1789 leefde hij als het ware in familie met de Franse revolutie mee. Zijn vrouw, Marie-Thérèse Lambert, was van Franse origine. Haar zuster, Caroline Lambert (1757-1819), die modiste en textielhandelaarster was, werd één van de «egerieën» van de Franse revolutie in Brugge. Zijn zwager, de ontvanger François Goudeseune (1749-1815), was één van de voornaamste spionnen die de Franse oprukkende legereenheden inlichtte over alles wat er in Brugge gebeurde. Zijn huis stond onder bestendige bewaking van de Oostenrijkers.

Ignace Roels zorgde naast zijn politieke en professionele activiteiten ook voor de goede belegging van zijn centen. Hij behoorde niet tot de grote fortuinen van de stad, maar had toch een behoorlijk patrimonium. Zo verwierf hij verschillende genationaliseerde eigendommen en ook de faiencefabriek die destijds aan het Minnewater gesticht was door Hendrik Pulinx, kocht hij aan. Hij stelde er zijn zwager Jean-Baptist Lambert als zaakvoerder aan.

Ignace Roels had een zoon Ignace, die echter zijn vader niet overleefde, een dochter Marie, die trouwde met de Fransman Louis Chaland (1785-1859), die directeur werd van de posterijen in Brugge, en een zoon Henri Roels (1788-1858), die eveneens met een jonge Française trouwde, Adelaïde Darricau. Deze Henri Roels doorliep een lange loopbaan als magistraat, die hij beëindigde als eerste voorzitter van het Hof van Beroep in Gent.

Na 1815 bleef Ignace Roels fransgezind. Behorend tot wat men de radicale liberalen noemde, zag hij onvoldoende gaven in de nieuwe grondwet van de Verenigde Provinciën. Hij vond ze te «Hollands», te autoritair, te clericaal en te weinig aangepast aan de verlangens en gewoonten van de Zuidelijke Nederlanden.

Vooraf in de schoot van de «Société Littéraire», waarvan hij directeur was, liet hij zich kennen als één van de leden die er volgens een verslag van procureur Claerhoudt «extreme, om niet te zeggen revolutionaire principes» op na hielden.

In 1830 zou de hele familie Roels zich met overtuiging inzetten voor het nieuw Belgisch koninkrijk. Ignace Roels zelf was toen al enkele jaren overleden.

Andriës Van den Abeele

BOEKBESPREKING

KRUIITHOF, B.

HET CONFLICT TUSSEN APOTHEKERS EN DROGISTEN. DE PROFESSIONALISERING VAN TWEE BEROEPSGROEPEN TUSSEN 1865 EN 1932.

Proefschrift Erasmus Universiteit, Rotterdam 7 december 1995.

Handelsuitgave Bohn Stafleu Van Loghum, 1995. 601 blz. gebrocheerd, prijs onbekend.

ISBN 90-313-2036-6.

** A.M.G. Rutten*

De door apothekers geredigeerde literatuur is arm aan gegevens over hun meest fervente tegenspeler : de drogist. Uit het «compendium voor de geschiedenis van de pharmacie in Nederland» of uit het boek «NMP 1842-1942», wordt men wat dat aangaat niet veel wijzer. De drogist wordt in de farmacie met een zeker *dédain* benaderd. Ten onrechte, want de Federatie van Drogistenbonden heeft, zoals ik uit eigen ervaring weet, zijn opleiding goed georganiseerd. Meende de redactie van het Pharmaceutisch Weekblad in 1912 ; 49:977 al niet dat een apotheker, wilde hij (ook) de titel van drogist voeren, eerst maar eens het drogistexamen moest doen ?

De auteur van de hier besproken Rotterdamse dissertatie heeft het aangedurfd de zaken rond apotheker en drogist eens grondig uit de doeken te doen. We kunnen hem voor zijn historische informatie niet dankbaar genoeg zijn. Gebaseerd op een uitvoerig speurwerk in gedrukte bronnen geeft Brand Kruithof een prettig leesbaar overzicht van de botsingen tussen de twee concurrenten op het gebied van de verkoop van geneesmiddelen voor zelfzorg. In het voorwoord zegt de auteur dat het hem vroeger verbaasde alleen in Nederland drogisten aan te treffen. Wat hij niet signaleert is dat ook op de Nederlandse Antillen en Aruba deze figuren onbekend zijn.

Nederlandse apothekers hadden 40 jaar lang hun neus opgehaald voor de verkoop van *specialités*. Daar heeft de drogist handig op ingespeeld. In de vier onderdelen van Kruithofs boek : Historische achtergronden ; Eerste periode 1865-93 ; Tweede periode van 1893-1932 en Besluit wordt haarfijn uitgelegd hoe dat alles in zijn werk ging.

Enkele kritische aantekeningen kunnen misschien van nut zijn. Ieder hoofdstuk wordt afgesloten met een discussie. Wat ik mis is een bondige conclusie aan het eind van het werk. De auteur sluit zijn studie af met het jaar 1932. Waarom wordt wel de mening van Prof. Van der Wielen uit 1941 over het vestigingsbeleid van stal gehaald, maar niet de mening van het ANDB-bestuur, weergelegd in de Jaarboekjes 1935 en volgende ? Het officieel erkend examen drogist kwam niet in 1943 zoals op blz. 352 staat, maar in 1941. Toen werd in de examencommissie, naast de voorzitter J. Zon (Woerden) en secretaris J. Spaander (Haarlem), een Rijksgecommitteerde (J. van den Berg) bij het examen benoemd. Daarmee werd in het kader van het vestigingsbesluit een officiële status aan het door de Federatie van Drogistenbonden afgenomen examen gegeven. Ook werden de eisen voor het examen niet vastgesteld op de Wintervergadering van 1904, maar in die van 1905 (Jaarboekje ANDB 1937:90). Niet goed uit de verf komt verder het feit dat de drogist in de jaren dertig financieel achteruitging, omdat een deel van zijn cliënten werd ondergebracht in een ziekenfonds. Op blz. 257 regel 17 van boven moet het woord 'apotheker' vervallen. Deze minoriteiten doen echter niets af aan de waarde van het boek en de aanschaf van deze 'pil' kan iedere farmacie-historicus (apotheker en drogist) van harte worden aanbevolen.

SINGH, HARKISKAN

PHARMACOPOEIAS AND FORMULARIES

History of Pharmacy in India and Related Aspects, Volume 1.

Valalabh Prakashan, Delhi, 1994. 159 pp. ; Cloth US \$ 35.00. Ph. 721 20 48.

* A.M.G. Rutten

This book represents an important and well documented account of the history of Indian compendia and official publications. When the British colonizer took hold of India, the importance of indigenous drugs was fully realized. Medical students at the Calcutta Medical College, established in 1835, were using the London Pharmacopoeia 1836 and its Hindustani or Bengali translations. Attention to indigenous drugs was also paid through the Bengal Dispensatory 1841 and the Bengal Pharmacopoeia 1844. Ultimately the British Pharmacopoeia appeared in 1864 and four years later the first Pharmacopoeia of India was issued under Governments authority. By the turn of the nineteenth century however the 1868 edition of the Indian pharmacopoeia ceased to attract attention.

It was only after the independence that the Indian Pharmacopoeia Committee started on preparation of the 1955 Pharmacopoeia of India, containing western and also traditional drugs. The third edition of this pharmacopoeia appeared in 1985.

In order to contribute to rational and economic describing and dispensing practice, the National Formulary of India made its appearance in 1960.

The treatise of Professor Singh is rich in information, clearly written and well organized. The author has set himself a difficult task and tackled it admirably. This monograph is a valuable acquisition for anyone interested in the History of Pharmacy.

Epilogue

The vast sub-continent of India has offered through the ages a great mass of traditional medicines. About two thousand plants are mentioned in the Ayurvedic, Unani and Tibbi systems of medicine. About three-fourths of the plants yielding drugs are recognised as official in European and American pharmacopoeias.

The picture deals with a Mughal Beauty with the healing lotus. School of Shah Jahan c. 1630. Bharat Kala Bhavan, Banaras. Collection Dr. A.M.G. Rutten.

Sacred Lotus (*Nelumbium speciosum* Willd) grows throughout India and Pakistan. The leaf juice is given in diarrhoea ; the crushed leaf stalk is applied to the forehead for relief of headache and the young leaves are used in leprosy. The flowers are given as a refrigerant, adstringent, cardiac tonic and diuretic. A syrup of the flowers is administered in coughs, menorrhagia and bleeding piles. The root and seeds are used to cure skin diseases.

BOEKBESPREKING

ZEROBIN, C.

DREI BERNER APOTHEKER DES 19. JAHRHUNDERTS : JOHANN SAMUEL FRIEDRICH PAGENSTECHER, CARL ABRAHAM FUETER UND LEONHARD CHRISTIAN MÜLLER.

Bern : SGGP/SSHP 1994. Veröffentlichungen der Schweizerische Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie, Bd. 13 ; 360 blz., geïll., prijs ing. Sfr. 55,-.
ISBN 3-9520758-0-9.

* *A.M.G. Rutten*

Er zullen nog maar weinig farmaceuten zijn die zich de reactie van Pagenstecher herinneren : een handige en snel uitvoerbare proef op koperionen. Claudia Zerobin, die aan de medische fakulteit van de Universiteit Bern promoveerde, gaat in haar dissertatie diep in op leven en werken van apotheker Pagenstecher en twee andere Bernse apothekers uit de 19de eeuw.

Van het drietal voelde Pagenstecher zich het meest aangetrokken tot de chemisch-analytische kant van de farmacie. Hij werd in 1805 gepatenteerd als apotheker en promoveerde in 1845 aan de Universiteit van München.

Fueter, die in 1816 zijn patent als apotheker kreeg, maakte zich dienstelijk op sociaal en didactisch gebied. De in Duitsland geboren Müller bemoeide zich vooral met het onderzoek van levensmiddelen. Hij studeerde aan de Ludewig Universiteit in Giessen onder Justus Liebig, legde het apothekersexamen af in 1841 en doceerde een aantal jaren aan de Bernse Hogeschool. Als docent farmacognosie werd hij opgevolgd door Flückiger.

Wie zich interesseert voor de geschiedenis van de Zwitserse farmacie kan in dit boek waardevolle en goed gedocumenteerde informatie vinden.

Bijeenkomst gehouden te Kortrijk op
14 & 15 oktober '95

BOEKBESPREKING

VAN ONTSPANNING EN INSPANNING.

ASPECTEN VAN DE GESCHIEDENIS VAN DE VRIJE TIJD.

red. : K.P.C. LEEUW, M.F.A. LINDERS-ROOIJENDIJK en P.J.M. MARTENS.

Thematisch bundel als *Liber Amicorum* aangeboden door Prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt. Tilburg : Gianotten, 1995. 406 blz., geb. geïll. prijs onbekend.

ISBN 90-6663-035-3.

** A.M.G. Rutten*

Uit de jaren zestig, toen ik studeerde aan de toenmalige Katholieke Hogeschool in Tilburg, zijn mij twee hoogleraren bijgebleven waaraan ik een groot deel van mijn historische vorming te danken heb. Van de in 1988 overleden Prof. mr. A.L. Olde Kalter herinner ik mij de boeiende colleges romeins recht en historia iuris. Mijn vroegere leraar in de sociale, economische en politieke geschiedenis Prof. dr. H.F.J.M. van den Eerenbeemt heeft nu ook zijn functie neergelegd.

Vele jaren was Van den Eerenbeemt een drijvende kracht voor de inmiddels tot Katholieke Universiteit Brabant omgedoopte instelling. Met onvermoeide ijver, veel geduld en groot enthousiasme wist hij zowel studenten als promovendi te stimuleren bij de uitoefening van de historische wetenschap. Onder zijn publikaties bevinden zich ook voor medici en farmaceuten belangrijke onderwerpen, zoals Arts en sociaal besef (1969), de dysenterie-epidemie van 1779-83 in 's-Hertogenbosch (1973), maatschappelijke veranderingen in de gezondheidszorg (1977), van gasthuis naar geneeskundig centrum (1979), van apotheker naar producent van boterkleursel (1991), de Venlose apotheker Van der Grinten (1992, 1993).

Ook enkele proefschriften van de ruim veertig promovendi die onder zijn leiding de eindstreep haalden, hebben betrekking op de gezondheidszorg (Philips 1980, Van der Heijden 1995).

Het is dan ook niet verwonderlijk dat vanuit de kring van promoti en promovendi het initiatief is genomen tot de uitgave van een vriendenboek, dat op 3 november 1995 werd aangeboden na zijn afscheidscollege.

In de fraai gebonden bundel is gekozen voor een overkoepelende historische thematiek : de vrije tijd, verdeeld over vier categorieën. Ook historici onder farmaceuten en medici kunnen in deze bundel nog heel wat van hun gading vinden.

MEDEDELINGEN

Nieuwe ereleden 1995.

Tijdens de Algemene vergadering op zaterdag 14 oktober 1995 in Kortrijk werden drie nieuwe Ereleden van de Kring benoemd, dit naar aanleiding van het negende lustrum van de Kring.

Het zijn :

- Prof. Dr. Wolf-Dieter Müller-Jahncke (Heidelberg). Erelid 1995.
- Prof. Dr. Maria del Carmen Francès (Madrid). Erelid 1995.
- Dr. François Ledermann (Bern). Erelid 1995.

Bij het avondfeestmaal werden de drie nieuwe ereleden plechtig door de voorzitter Mattelaer aangesteld, die hen onder luid applaus het erediploma overhandigde.

Bijeenkomst gehouden te Kortrijk op
14 & 15 oktober '95

COMMUNICATIONS

Nouveaux membres d'honneur

Au cours de l'Assemblée Générale tenue à Kortrijk le samedi 15 octobre 1995, trois nouveaux membres d'honneur ont été nommés et élus, ceci à l'occasion du neuvième lustre du Cercle.

Ce sont :

- Prof. Dr. Wolf-Dieter Müller-Jahncke (Heidelberg).
Membre d'honneur 1995.
- Prof. Dr. Maria del Carmen Francès (Madrid).
Membre d'honneur 1995.
- Dr. François Ledermann (Bern). Membre d'honneur 1995.

Durant le dîner jubilaire, les trois nouveaux membres d'honneur ont été présentés officiellement par le président Mattelaer, qui leur remettait le diplôme d'honneur, et furent acclamés par toute l'assistance.

Assemblée Générale tenue à Kortrijk
le 14 et 15 octobre 1995.

CURRICULUM VITAE

MARIA DEL CARMEN FRANCES

Geboren op 21.5.1944 in Bubierca (Zaragoza).

1967 : Apotheker aan de Universitas complutense de Madrid.

1971 : Doctor in de Farmacie en de Bromatologie.

Heden :

Professor in de Farmaciegeschiedenis aan de Universiteit van Madrid.

Voorzitster van de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie ;

Membre effectif de l'Académie Royale de Pharmacie de Madrid.

Membre d'Honneur du Cercle Benelux.

Adres :

Maria del Carmen Francès. Prof. Dr.

Ronda de Sogovia, 4-1º B, SP - 28005 Madrid.

WOLF-DIETER MÜLLER-JAHNCKE

Geboren op 12.2.1944 in Kirchen/Sieg.

1965-1969 : Studies en examen apotheker en historische wetenschappen aan het Eberhard-Karls-Institut Tübingen.

1970 : Approbation als Apotheker.

1973 : Promotion Dr. Rer. Nat. en Pharmaziegeschichte, Philipps-Institut, Universiteit Marburg (Leiding prof. Schmitz).

1979 : Overname van een apotheek in Kirchen.

1982 : Privat-Dozent met leeropdracht in Marburg en Braunschweig.

Heden :

Kurator van het Deutsches Apothekenmuseum in Heidelberg.

Professor aan de Ruprecht-Karls Universität Heidelberg.

Vice-Président de l'Académie d'Histoire de la Pharmacie.

Membre d'Honneur du Cercle Benelux.

Adres :

Prof. Dr. Wolf-Dieter Müller-Jahncke

Deutsches Apotheken Museum

D - Friedrichstrasse 3, 69117 Heidelberg.

FRANÇOIS LEDERMANN

Geboren op 1.1.1944 in Bern.

1975 : Diplôme de Pharmacien.

1978 : Docteur en Pharmacie, Univ. de Paris, R. Descartes.

1984 : Chargé de cours d'Histoire de la Pharmacie, Univ. de Genève.

Heden :

Président de la Société Suisse d'Histoire de la Pharmacie.

Membre de l'Académie d'Histoire de la Pharmacie.

Chargé de cours d'Histoire de la Pharmacie à Berne, et promoteur pour les doctorats.

Membre d'honneur du Cercle Benelux.

Adres :

Dr. François Ledermann

Schloss-Apotheke, Konizstrasse 3, CH - 3000 Bern 1.

OVERLIJDENS

Eind februari 1996 ontvingen we het overlijdensbericht van de moeder van ons lid Prof. Dr. Chris De Backer, wonende te Sint-Martens-Latem. Professor De Backer is als historicus een gewaardeerd actief lid van de Kring, die met talrijke vernieuwende publikaties in onze bulletins en interessante lezingen tijdens onze congressen reeds veel heeft bijgedragen tot de geschiedenis van de Pharmacie. De Kring betuigt hierbij zijn deelneming in de rouw die hem treft.

BENOEMING ERELEDEN

Toespraak door Apr. L. De Causmaecker tijdens de najaarsvergadering te Kortrijk op 14 en 15 oktober 1995

De Benelux-Kring heeft er steeds belang aan gehecht het ereledenbestand in stand te houden en er waren altijd fervente voorstanders voor te vinden. De Kring is immers geen bekrompen, kortzichtige noch kleingeestige vereniging, maar een tandwiel in het raderwerk van de geschiedenis van de farmacie – zonder grenzen.

Naar het schijnt zijn er vier elementen die in het leven van een mens niet zouden mogen ontbreken : een weinig avontuur, genegenheid, een gevoel van veiligheid en appreciatie. Het is dit naar waarde schatten en op prijs stellen dat ons thans aanbelangt. Het toekennen van het erelidmaatschap heeft, ter verduidelijking, niets te maken met pluimstrijkerij, vleierij noch met het uitdelen van ongemeende complimenten die gemeengoed zijn in snobistische middens van sponsors of mediagebeuren. Wij aanzien een erelid als iemand die wegens zijn uitzonderlijke verdiensten, als blijk van achting en onderscheiding, het erelidmaatschap van de vereniging wordt opgedragen en dit zonder verplichtingen zijnerzijds. Zij die ervoor in aanmerking komen zijn personen die uitmunten op het terrein van de geschiedenis van de farmacie en als model of toonbeeld ter navolging kunnen gesteld worden. Voor wie het erelidmaatschap te beurt valt is het een aanmoediging om de ingeslagen weg verder te bewandelen.

Zonder discussie werden op de laatste bestuursvergadering van de Benelux-Kring drie kandidaat-ereleden in aanmerking genomen. Mij wordt de taak toevertrouwd hen, met een summair curriculum vitae, aan u voor te stellen om er geestdriftig mee in te stemmen. Onwillekeurig komen ze alle drie uit West-Europa, namelijk Spanje, Duitsland, Zwitserland. Toevallig zijn het die landen waarvan de geschiedenis zulk impact op onze gewesten heeft gehad, zodat de verstrengeling niet meer te ontwarren is. Denk maar aan het plots aanzwellen van het geneesmiddelenarsenaal tengevolge van de ontdekking in de XV^{de} eeuw van West-Indië = de Nieuwe Wereld = Amerika. Om niet te vergeten de Habsburgers, de Bourgondische Nederlanden, de Spaanse Habsburgers met Keizer Karel en Philips II, de zwervende figuur Paracelsus die toen de hele medische wereld op zijn kop zette. Hier volgen de namen van de kandidaat-ereleden waarvan de benoeming aan uw goedkeuring wordt onderworpen.

Maria del Carmen Francès-Causapé, recent op het Internationaal Congres te Parijs tot voorzitter benoemd van de Académie Internationale de la Pharmacie. Zij is professor in de Geschiedenis van de farmacie aan de universiteit (complutense) te Madrid. Ze heeft ontzaglijk veel communicaties gepubliceerd. Ze is de waardige opvolgster van wijlen Folch Jou.

Wolf Dieter Müller Jancke. Recent in Parijs tot vice-president aangesteld in de Académie Internationale de la Pharmacie. Hij is lector aan de universiteit van Marburg, opvolger van de vermaarde Rudolf Schmitz. Curator van het wereldberoemd Deutsches Apotheken Museum in Heidelberger Schloss. Twee jaar geleden organiseerde hij het Internationaal Congres te Heidelberg en zorgde voor de publicatie van de Akten van het 31ste Congres in een lijvig boek «Materialien zur Pharmaziegeschichte».

François Lederman, voorzitter van de Société Suisse de l'Histoire de la Pharmacie en lector Geschiedenis van de Farmacie aan de universiteit van Bern. Hij is een dynamisch, jeugdig, ontstuimig, polyglot element waarop van alle kanten een beroep wordt gedaan.

Tot hier de volmondige aanbeveling voor elk van de drie kandidaten en vertrouw meteen de verdere afhandeling van de dagorde toe aan de plaatsvervangende voorzitter Ghislain Vercruysse.

Donatie / Donation Upjohn

Upjohn België in Puurs, de fabrikant van een aantal veelgevraagde merkartikelen en bekend van de jaarlijkse *Upjohn's Award for Pharmacy Students*, heeft ons als tegemoetkoming in de onkosten voor verzending van het Bulletin een bedrag van 20.000,- Bfr. geschonken. Met deze daadwerkelijke en in dank aanvaarde steun heeft Upjohn nog eens het belang van een actieve en creatieve beoefening der farmacie-historie onderstreept.

Upjohn Belgium (Puurs) (Laboratoria Pharmacia & Upjohn Inc.), le fabricant de spécialités bien connues et renommé pour son prix annuel *Upjohn's Award for Pharmacy Students*, nous a permis de réaliser l'envoi gratuit de ce bulletin, grâce à une donation de 20.000 FB. Par ce geste apprécié Upjohn souligne une fois de plus l'importance d'une exercice active et créative de l'histoire de la Pharmacie.

A.R.

Promotie

Op 6 juni 1991 is aan de Rijksuniversiteit te Leiden op een proefschrift getiteld : 'Four Dutch Pharmacists in Japan 1869-1885' gepromoveerd de heer Jan Willem Verburgt. Als promotor trad op Prof. dr. H.A. Bosman-Jelgersma.

Het doel van de studie was een onderzoek naar de activiteiten van een viertal Nederlandse apothekers in Japan, in het kader van de modernisering van de Japanse samenleving in de eerste decennia van de Meiji-periode.

Van 1948 tot 1983 was Dr. Verburgt werkzaam als chemicus en directeur van het Gerechtelijk Laboratorium van het ministerie van Justitie in Rijswijk.

VERSLAG LEDENVERGADERING OKTOBER 1995

Verslag van de ledenvergadering tijdens het najaarscongres te Kortrijk op 14 oktober 1995

Doordat de voorzitter niet aanwezig kon zijn werd deze vergadering geleid door de ondervoorzitter.

De secretaris bracht verslag uit van de activiteiten van de kring in het jaar 1994. Dit verslag leverde geen op- of aanmerkingen op.

Het jaarverslag van de penningmeester was een degelijk stuk werk. Voorganger E.V.A. Dekker werd bedankt voor zijn hulp bij de overdracht van de diverse zaken.

De afgelopen twee congressen gaven een batig saldo van Hfl. 500,-.

Zoals gehoopt kunnen de kosten van het Bulletin worden bestreden uit de opbrengsten van de contributie.

Het blijkt dat de leden hun contributie trouw betalen, zodat het voorstel komt om de contributie voor 1996 te handhaven op Bfr. 850,- en Hfl. 45,-.

Tijdens de vergadering werden 3 nieuwe ereleden benoemd :

Prof. Dr. Maria del Carmen Francès ;

Dr. François Ledermann ;

Prof. Dr. Wolf-Dieter Müller-Jahncke.

Tijdens haar benoeming schonk Prof. Carmen Francès de kring een fraaie kopie van een Spaanse apothekerspot, terwijl haar een kopie van een pharmacopee werd aangeboden.

Als plaats en tijdstip voor ons voorjaarscongres werd Maastricht (verplaatst naar Vlissingen) uitgekozen op 11 en 12 mei 1996.

Nadat nog enkele nieuwe leden waren voorgesteld werd door collega Silberman nog eens gevraagd de farmaceutische industrie te vragen om middelen ter ondersteuning van onze activiteiten.

RAPPORT DE L'ASSEMBLEE DES MEMBRES

14 OCTOBRE 1995

Rapport de l'assemblée des membres durant la réunion d'automne à Courtrai le 14 octobre 1995

L'assemblée est dirigée par le vice-président, vu l'absence du président.

Le secrétaire fait le rapport des activités du Cercle durant l'année 1994. Ce rapport ne donne pas lieu à commentaires.

Le rapport annuel du Trésorier est un travail de valeur. Son prédécesseur E.V. Dekker est remercié pour l'aide apportée lors du transfert des différentes affaires en cours.

Les deux réunions précédentes laissent un solde favorable de 500 florins.

Comme espéré, les frais du Bulletin peuvent être couverts par le montant des cotisations.

Il semble que les membres payent fidèlement leurs cotisations, si bien que l'on propose de maintenir la cotisation à 850 FB ou 45 florins.

Trois membres d'honneur sont nommés pendant la réunion :

le Prof. Dr. Maria del Carmen Francès ;

le Dr. François Ledermann ;

le Prof. Dr. Wolf-Dieter Müller Jahncke.

Pendant la cérémonie le Prof. Carmen Francès fait don d'une très belle copie d'un albarel espagnol, tandis que l'on lui offre une copie de Pharmacopée.

La réunion de printemps aura lieu à Vlissingen (non à Maastricht) les 11 et 12 mai 1996.

Après la présentation de nouveaux membres, le collègue Silberman demande de contacter l'industrie pharmaceutique pour obtenir des subsides pour soutenir nos activités.

Apr. J.B. van Gelder
Gorinchem

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

1. Bijdragen ter publicatie aangeboden dienen bij voorkeur op A4-formaat getypt te zijn, eenzijdig met dubbele interlinie en ruime marges. Alle tekst wordt voorzien van een korte titel en getypt in hetzelfde lettertype.
2. Onder de titel komen de beginletters van de voornamen, gevolgd door de namen van de auteur(s). Verzocht wordt de bijdrage aan het eind te voorzien van een korte samenvatting in het Frans, Nederlands of Engels en opgave van naam en adres van de auteur.
3. Voetnoten worden doorlopend genummerd over het gehele artikel. De literatuuropgave wordt op de wijze van de *Index Medicus* samengesteld en achteraan de tekst geplaatst als in onderstaande voorbeelden :
 - a. boeken : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. tijdschriften : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Voor goede reproducties wordt gevraagd foto's max. A4-formaat, zo mogelijk op mat papier; grafieken e.d. op wit papier met zwarte inkt of met inktjet- of laserprinter geprint, te willen aanleveren.
Ze dienen afzonderlijk genummerd te zijn en gaan vergezeld van onderschriften. Op de achterzijde van de illustratie wordt de naam van de auteur en de verkorte titel van de bijdrage aangegeven.
5. De redactie behoudt zich het recht voor de kopij in te korten. De bijdragen mogen in dezelfde vorm elders zijn gepubliceerd.
6. Auteurs dragen de verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde foto's en reproducties.

NOTES POUR LES AUTEURS

1. Les articles à publier seront de préférence sur format A4, une-face, avec double interligne et de larges marges. Chaque texte sera pourvu d'un titre court et dactylographié dans le même type de lettre.
2. Sous le titre viendront les initiales des prénoms suivies du nom de l'auteur. Un résumé succinct en français, néerlandais ou anglais est souhaité en fin d'article ainsi que le nom de l'auteur et son adresse.
3. Les notes seront numérotées sur toute la longueur de l'article. Les éléments de bibliographie seront composés à la manière de l'Index Medicus et placés après le texte. Exemple :
 - a. livres : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. revues : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Pour obtenir de bonnes reproductions, il importe d'envoyer les photographies d'un largeur de max. format A4, si possible sur papier mat ; les graphiques et dessins seront à l'encre noire sur papier blanc ou imprimés par encrage ou laser.
Chaque illustration sera numérotée séparément et munie de légende. Au dos de chacune sera indiqué le nom de l'auteur et le titre de l'article abrégé.
5. La rédaction se réserve le droit de raccourcir les textes. Les articles pourront être publiés ailleurs sous la même forme.
6. Les auteurs portent la responsabilité des photographies et des reproductions.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 - Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau

Voorzitter - Président : MATTELAER Bernard, Romeinselaan 6, B-8500 Kortrijk
Tel. (056) 22 54 99

Ondervoorzitter - Vice-Président : VERCRUYSSSE Ghislain, Vanderveldenlaan 24, B-1652 Alsemberg
Tel. (02) 380 78 44

Secretaris - Secrétaire : VAN GELDER Joep, M. Spronklaan 54, NL-4205 CJ Gorinchem
Tel. apotheek : (018) 362 26 61 - Tel. privé : (018) 362 65 06 - Fax (018) 362 57 91.

Penningmeester - Trésorier : VAN DER MEER Hugo, Kleistraat 7, NL-8121 RG Olst
Tel. 0570-561349

Redacteur - Rédacteur : Dr. RUTTEN Fons, Luytelaer 39, NL-5632 BE Eindhoven
Tel. (040) 241 92 89 - Fax (040) 248 30 16.

Redacteur-Bibliothecaris - Rédacteur-Bibliothécaire :
GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. (016) 40 22 04 - Fax (016) 40 21 80.

Assessoren - Assesseurs :

Dr. BIERMAN Annette, 138a, Rotterdamse Rijkweg, NL-3042 AS Rotterdam
Tel. apotheek (010) 415 44 22 - Tel. privé (010) 462 10 07 - Fax (010) 462 10 07

DE CAUSMAECKER Leonard, Gasstraat 35a, B-9160 Lokeren
Tel. (09) 348 91 44

DE MUNCK Guy, Heidestraat 1, B-2660 Hoboken
Tel. KAVA (03) 280 15 11 - Tel. privé : (03) 827 47 57

GELDOLF Tillo, Kortrijksestraat 114, B-8870 Izegem
Tel. (051) 30 30 50

Ereleden - Membres d'Honneur :

Dr. L.J. VANDEWIELE, Destelbergen (1960) - Lic. P. JULIEN, Paris (1970) - Prof. Dr. K. GANZINGER, Wien (1975) - Prof. Dr. A. HEYNDRICKX, Gent (1975) - Prof. Dr. G. SONNEDECKER, Madison (1975) - Dr. D.A. WITTOP KONING, Amsterdam (1975) - Prof. Dr. W. SCHNEIDER, Braunschweig (1981) - E.L. AHLRICHS, Nieuwegein (1989) - Mr. L.G. MATTHEWS, Londen (1990) - Prof. Dr. K. ZALAI, Budapest (1990) - Prof. Dr. W.-D. MÜLLER-JAHNCKE, Heidelberg (1995) - Prof. Dr. M. del Carmen FRANCES, Madrid (1995) - Dr. F. LEDERMANN, Bern (1995).

Ondersteunende leden - Membres donateurs :

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) - Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild (Gent) - Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) - Apothekersvereniging Leuven e.o. (Leuven) - Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen - U.C.L. Unité de Pharmacie - UNAPHAZ - Luxembourg - Dep. 's Gravenhage KNMP - Dep. Friesland KNMP - Dep. Gouda KNMP - Dep. Groningen KNMP - Dep. Rotterdam KNMP - Dep. Utrecht KNMP - Dep. Z.O. Brabant KNMP - Hufen BV, Zeist - OPG Utrecht.

Periodiek bulletin - Jaargang 45, N° 90 - 1ste kwartaal 1996.
Uitgever : Apr. G. Gilias, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode.

Contributie	850 BF/an	België : C.C.P. 000-1621048-81
	Hfl. 45,-/jaar	NL : Giro 19.74.912
	330 BF par numéro	Hfl. 20,- per nummer